

İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

e-ISSN: 2147-6152

Yıl 10, Sayı 27, Temmuz 2021

Makale Adı /Article Name

Demokrat Parti Dönemi'nde
Uygulanan Şeker Politikaları ve Şeker
Sanayisinin Gelişimi

Sugar Policies Applied During The
Period Of The Democrat Party And
The Development Of The Sugar
Industry

Yazar/Author

Ersin GÜRDAMAR

Dr. Öğr. Gör., Adıyaman Üniversitesi

egurdamar@adiyaman.edu.tr ORCID: 0000-0002-4714-2087

Yayın Bilgisi/Article Information

Yayın Türü: Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi: 27.06.2021

Kabul Tarihi: 21.07.2021

Yayın Tarihi: 31.07.2021

Sayfa Aralığı: 100-143

Kaynak Gösterme/Citation

Gürdamar, Ersin (2021). "Demokrat Parti Dönemi'nde Uygulanan Şeker Politikaları ve Şeker Sanayisinin Gelişimi", *İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 27, s. 100-143.

(Bu makale, yazar beyanına göre, TR DİZİN tarafından öngörülen "ETİK KURUL ONAYI" gerektirmemektedir.)

ÖZ

Türkiye Cumhuriyeti, kalkınma ve sanayi inşa etme isteğini gerçekleştirmek için tarıma ve tarımsal sanayiye öncelik vermişti. Sanayi alanında kalkınabilmek için gerekli sermayeyi yaratmak bu politikaya bağlıydı. I. Dünya Savaşı ve Millî Mücadele yıllarında şekerin temini ve fiyatı konusunda yaşanan sıkıntılar Cumhuriyet yöneticilerini bu alanda bir sanayi kurmaya yöneltti. 1926 yılında Şeker İnhisar İdaresi'nin kurulmasıyla üretim ve tüketim üzerinde devlet kontrolü sağlandı. 1935 yılında mevcut dört şeker fabrikası Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Şirketi altında birleştirildi. 1951 yılına gelindiğinde Demokrat Parti hükümeti Türkiye'de şeker sanayisinin genişletilmesine karar verdi. Demokrat Parti döneminde 11 şeker fabrikası daha kuruldu. Böylece şeker fabrikaları güçlü bir ekonomi sisteminin vazgeçilmez bir unsuru haline gelmişti. Demokrat Parti her ne kadar ekonomide özel teşebbüsü ilke olarak kabul etmişse de şeker fabrikalarının kurulma süreci göstermiştir ki devlet desteği olmadan böyle bir sanayi hamlesi gerçekleştirilemezdi. Bu çalışmanın amacı liberal politika ilkesiyle yola çıkmış olan Demokrat Parti'nin şeker örneğinde ortaya koyduğu ekonomi performansını detaylandırmaktır. Araştırma gerçekleştirilirken dönemin raporları, araştırma eserler, arşiv belgeleri, süreli ve resmi yayınlar incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Demokrat Parti, Ekonomi, Şeker, Şeker Fabrikası, Pancar,

ABSTRACT

The Republic of Turkey gave priority to agriculture and agro-industry in order to develop and build industry. Creating the necessary capital for industry depended on this policy. The problems experienced in the supply and price of sugar during the World War I and the National Struggle led the Republican administrators to establish an industry in this field. With the establishment of the Sugar Monopoly Administration in 1926, state control over production and consumption was established. In 1935, the four existing sugar factories were merged under the Turkish Sugar Factories Incorporated Company. In 1951, the Democratic Party Government decided to expand the sugar industry in Turkey. During the Democratic Party period, 11 sugar factories were established. Thus, sugar factories became an indispensable element of a strong economic system. Although the Democratic Party adopted private enterprise as a principle in the economy, the establishment process of sugar factories showed that such an industrial move could not be realized without state support. The aim of this study is to detail the economic performance of the Democratic Party in the sugar example. During the research, period reports, research works, archival documents, periodicals and official publications were examined.

Keywords: Democratic Party, Economy, Sugar, Sugar Factory, Beet.

Giriş

İlk olarak 1747 yılında Alman bilim insanı Andreas Margraff pancardan şeker üretmeye çalışmış ve 1787'lerde öğrencisi Achard bu işte başarıya ulaşmıştı. 1800'lü yıllarda hem Almanya hem de Fransa bu işe mesai harcarsa da Hindistan'ın şeker kamışından uygun fiyatlara ürettiği şekerle mücadele edememişlerdi. Ancak

Napolyon Savaşları kıta Avrupa'sına abluka getirince pancardan şeker üretme girişimleri yeniden başladı¹.

Kamış şekeri barış, pancar şekeri ise savaş ürünüdür. Savaşlar ticaret yollarının güvenliğini ihlal eder. Deniz aşırı ülkelerden kamış ithal edilemediğinde hemen hemen her bölgede yetişen şeker pancarı ihtiyacı karşılamaktaydı. Napolyon'un 1800'lerin başlarında Avrupa'yı işgal etme girişimi pancar ziraatının geliştirilmesini kaçınılmaz hale getirdi².

Hem Fransa hem de Almanya şeker pancarı sanayisini geliştirmeye çalışırken 1834 yılında Hindistan kamış şekeri sanayisi büyük bir sarsıntı geçirmişti. Pancar şekeri sanayisi bu sayede Avrupa'da gelişmeye başlamıştı. Bu sürecin ardından 1850'li yıllarla birlikte Rusya, Avusturya, Macaristan, Belçika, Hollanda, Danimarka, İsveç, İtalya, Kuzey Amerika, Romanya ve İspanya'da pancar şekeri üretimi başlamış oldu. Pancar şekeri, kamış şekerinin dünya piyasalarında sahip olduğu hakimiyeti ortadan kaldıracak amacıyla üretilmiştir. Bu iki ürün tarihsel süreçte birbirleriyle rekabet etseler de birbirlerine zarar vermemişlerdir. Aksine bu iki ürün birbirlerine karşı bir denge unsuru yaratmış ve oldukça geliştirilmişlerdir³. Kamış şekeri pancar şekerinden daha ucuz olduğu halde birçok ülke pancar şekerini tercih etmekteydi. Çünkü şeker pancarı tarım, sanayi ve ekonomiye katkıları olan çok yönlü bir bitkidir⁴.

I. Dünya Savaşı öncesinde dünyada şeker sanayisi dengesini bulmuştu. Ülkeler arasında ihracatta yaşanan bazı sıkıntılar 1902 yılında Brüksel'de ortadan kaldırılmıştı. Ancak savaş sonrasında pancar şekeri üretimi 1/3 oranında bir düşüş gösterdi. Savaş öncesi durumuna ancak 1929'da ulaşabildi⁵. Savaş sonrasında Türkiye, Avusturya, İngiltere ve Finlandiya gibi ülkeler kendi ihtiyaçları için pancar

¹ Turan Veldet, 30. Yılında Türkiye Şeker Sanayii 1926-1956, Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. Neşriyatı No: 48, Doğu Ltd. Şirketi Matbaası, Ankara 1958, s. 11-12.

² Refik Şükrü Suvla, Bugünkü Harp Karşısında Dünya'da ve Türkiye'de Şeker Meselesi, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, Yıl 1940, Cilt 2, s. 474.

³ Turan Veldet, a.g.e., s. 14.

⁴ Cumhuriyet'in 50. Yılında Şeker Sanayimiz, Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. Neşriyatı No: 181, Mars Ticaret ve Sanayi A.Ş. Matbaası, Ankara 1973, s. 66.

⁵ Şeker Sanayimiz Hakkında Dr. Gustav Mikusch Tarafından Hazırlanan Rapor, T.C. İktisat Vekaleti, Ankara Başvekalet Matbaası 1934, s. 7-8.

üretmeye başlamışlardı⁶. İrlanda, Letonya, Litvanya ve İran da bu politikayı uygulamıştır⁷.

Şeker pancarının fabrikalarda işlenmesi 1800'ler Almanya'sında gerçekleşmişken mevcut kapitülasyon uygulamaları Osmanlı Devleti'nde benzer girişimleri engellemektedir. Millî Mücadele'nin ardından ekonomik bağımsızlığın sağlanmasıyla Uşak'ta ilk şeker fabrikası 1926'da Nuri Şeker'in çabaları ve büyük ölçüde devlet desteğiyle kuruldu. Yine aynı yıl Alpullu, 1933 yılında Eskişehir ve 1934 yılında Turhal Şeker fabrikalarının kurulmasıyla ülkede 4 adet şeker fabrikası faaliyete geçmişti⁸. Atatürk, Eskişehir Şeker Fabrikası'nın kuruluşuyla bizzat ilgilenmiş, fabrikanın yerini bile bizzat kendisi belirlemiştir⁹.

Türkiye'de şeker sanayisinin kurulmaya başlandığı 1926 yılından itibaren kurulan Alpullu ve Uşak fabrikaları büyük zorluklar yaşamıştı. Bu zorluklar daha çok finansman alanında olmuştu¹⁰. Uşak ve Alpullu şeker fabrikaları 1926-1930 yılları arasında yaşanan zorlu gelişim sürecine rağmen devletin himayesiyle birlikte tecrübesini ve üretimini artırmış ve kâr etmeye başlamıştı. 1931 yılından sonra pancar ziraatı da gelişmişti. 1934 yılında devletin kontrolünde bulunan dört şeker fabrikası ülkenin ihtiyacını karşılayabilmekteydi¹¹.

Celal Bayar 1930'lu yıllarda şeker sanayisinin kendi başına bağımsız bir şekilde ele alınmasını isterken hükümet bu görüşte değildi. Hükümete göre şeker fabrikaları kurulursa ithalatın azalmasıyla beraber gümrük gelirleri de azalacaktı. Ancak Mustafa Kemal de Celal Bayar gibi şeker fabrikalarının çoğalmasını ve şeker ihtiyacının ülke içinden karşılanması gerektiğini düşünüyordu. Bu şekilde Uşak ve Alpullu fabrikalarına ek olarak Eskişehir ve Turhal fabrikaları da kurulmuş oldu. Bu

⁶ Cumhuriyet'in 50. Yılında Şeker Sanayimiz, s. 84.

⁷ Refik Şükrü Suvla, a.g.m., s. 477.

⁸ Baha Tekand, Şeker Sanayisinin Dünü-Bugünü ve Yarını, Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. Neşriyatı No: 52, Mars Matbaası, Ankara 1958, s. 4.; Türkiye Şeker Sanayii, Kuruluşu, Gelişmesi ve Olgunlaşması 1926-1950, Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş., Ankara 1950, s. 11-14.

⁹ Selahattin Önder-Necmettin Oğur, Eskişehir Şeker Fabrikası, ESOGÜ Tarih Dergisi, Cilt 2, S: 2, Kasım 2019, s. 34.

¹⁰ Şeker Sanayimiz Hakkında Dr. Gustav Mikusch Tarafından Hazırlanan Rapor, s. 32.; TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 3, Cilt 20, Birleşim 74, 10.06.1930, s. 162.

¹¹ Turan Veldet, a.g.e., s. 556.

dört fabrika Kazım Taşkent idaresinde "Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Şirketi Genel Müdürlüğü" adı altında birleştirildi¹².

Cumhuriyet dönemiyle birlikte şekerin himaye edilmesinin gümrük gelirlerinin azalmasına sebep olduğu iddia edilmişti. Birçok ülkenin kendi ihtiyacını içeriden temin etme isteği serbest piyasaların daralmasına sebep olmuştu. Bu şekilde Avusturya, Romanya, Yugoslavya, Bulgaristan ve Türkiye şeker ithalatını büyük ölçüde azaltmışlardı. O dönemin şartlarında şeker sanayisi kurmak dünya genelinde bir tercihti. Şeker sanayi politikalarının temelinde aşırı üretimin önüne geçmek yatmaktaydı. Pancar şekerine göre daha ucuz üretim yapan kamış şekeri sanayisinin politikası koruyucu tedbirlerle üretim fiyatını aşacak şekilde şekeri değerli hale getirmektir¹³.

1934 yılı itibarı ile kurulan 4 şeker fabrikası ülkede üretilen 384 bin ton pancara rağmen ham madde sıkıntısı çekmekteydi. Zira alanda gübreleme ve sulama sorunları bulunmaktaydı. II. Dünya Savaşı gübre tedarikini aksatınca şeker sanayisinde de birtakım gerilemeler yaşandı. Türkiye'nin ekonomik ilişkilerini bu zamana kadar büyük ölçüde Almanya'ya dayandırması bu olumsuzluğu doğurmuştu. 1950'li yıllarda tohum, çapa, merdane ve tırmık gibi pancar üretiminde kullanılan birçok madde ithal ediliyordu¹⁴.

Şeker fabrikalarının asıl amacı sadece ülkenin şeker ihtiyacını karşılamak değil aynı zamanda çiftçiyi kalkındırarak ülke ziraatını geliştirebilmektir. Üzüm, incir, fındık, tütün ve pamuk gibi maddelere ek olarak şekeri de döviz getiren bir araç haline getirmek uzun vadeli hedeflerden bir tanesiydi¹⁵. Piyasalarda yaşanan olumsuzluklarla birlikte artan şeker ihtiyacı ve şeker fiyatları Demokrat Parti hükümetini yeni fabrikalar kurmaya zorlamıştır¹⁶.

¹² Vasfiye Ötügen, Türkiye'de Şeker, Dizerkonca Matbaası, İstanbul 1955, s. 33.

¹³ Şeker Sanayimiz Hakkında Dr. Gustav Mikusch Tarafından Hazırlanan Rapor, s. 14.

¹⁴ Baha Tekand, a.g.e., s. 5-6.

¹⁵ A.g.e., s. 15.

¹⁶ Vasfiye Ötügen, a.g.e., s. 119-120.

Osmanlı Dönemi'nde Şeker Sanayisi

Şeker sanayisi, sanayi dalları içinde, kuruluşu itibarı ile ilk adımdan itibaren kontrol ve plan altına alınması gereken bir alandır¹⁷. Türkiye'de şeker sanayisi kurma girişimleri 1830'lu yıllardan itibaren denenmişse de başarılı olunamamıştır. Şeker sanayisi özel teşebbüs tarafından kurulabilse de tecrübeler göstermiştir ki devlet tarafından kapsamlı bir destek görmezse başarılı olamamıştır¹⁸.

Cumhuriyet öncesinde şeker pancarı sanayisi kurulması yönünde girişimler mevcuttu. Bu alandaki ilk teşebbüs 1839 yılında Necip Paşa tarafından yapılmıştı. Almanya'dan gerekli tesisatlar getirildiği halde paşanın ölümü bu girişimin yarım kalmasına sebep oldu¹⁹. Bir diğer girişim İstanbul tüccarlarından Arnavutköylü Dimitri Efendi tarafından 1840 yılında gerçekleştirilmişti. Yine bir başka girişim ise İstanbul ve İzmir'de şeker fabrikaları kurmak üzere Davutoğlu Karabey tarafından yapılmıştı²⁰. 16 Kasım 1870 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne gönderilen bir yazıda başta Adana olmak üzere Çukurova bölgesinde şeker kamışı ziraatına uygun bir ortam olduğu bildirilmiş ve süpürge kamışı yetiştirilebileceği anlaşılmıştı²¹.

1879 yılında Fenerler imtiyazı sahibi Micheal Paşa da girişimde bulunmuştu. Bir diğer girişim ise 1887 yılında Yusuf Bey'in Karahisar'da bir şeker fabrikası kurmak amacıyla yaptığı planlamaydı²². Yerli şeker üretimini artırmaya yönelik girişimlerden birisi de Ziraat Nezareti'nin 1893'te Aydın'da şeker kamışı tohumları dağıtmasıydı²³. Şeker fabrikası kurma yolunda bir başka girişim 1899'da Hassa Müdürü Müşir Rauf Paşa tarafından gerçekleştirilmişti. Trakya'da kurulması planlanan fabrika için Uzunköprü'de pancar yetiştirmeye çalışmış ve elde ettiği numuneleri Avrupa'ya göndermişti²⁴. Rauf Paşa, şeker fabrikası kurmak için izin

¹⁷ Şevket Süreyya, Şeker İstiklali ve 160.000 Ton Türk Şekeri, Kadro, Sayı 11, Ocak 1932, s. 11.

¹⁸ Turan Veldet, a.g.e., s. IX.

¹⁹ Abdullah Türkoğlu, Türkiye'de Şeker Politikası, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, Yıl 1951, Cilt 12, Sayı 3-4, s. 109.

²⁰ Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış, Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi Yayını, Devlet Basımevi, İstanbul 1938, s. 80; Turan Veldet, a.g.e., s. 27.

²¹ Mehmet Karayaman, Osmanlı Devleti'nde Şeker Fabrikası Kurma Teşebbüsleri, Tarih İncelemeleri Dergisi, Cilt XXV, Sayı 1, Temmuz 2010, s. 300.

²² Mustafa Bozdemir, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Endüstriyel Mirasımız, İstanbul Ticaret Odası Ekonomik ve Sosyal Tarih Yayınları, Yayın No: 2010-79, İstanbul 2011, s. 180.

²³ Donald Quataert, Anadolu'da Osmanlı Reformu ve Tarım 1876-1908, Çev.: Nilay Özok Gündoğan-Azat Zana Gündoğan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008, s. 253.

²⁴ Turan Veldet, a.g.e., s. 52.

olarak yabancı tüccarlarla görüşüyse de şartlar olgunlaşmadığı için başarılı olamadı²⁵. İstanbul Ticaret Odası 1904 ve 1905 yıllarında demiryolu bölgelerinin üretim imkânlarına dikkat çekerek girişimcileri şeker sanayisi kurmaya davet etmişti. İzmir, Adana, Samsun ve Trabzon limanlarından büyük bir çoğunluğu Avusturya'dan getirilen şeker toplam ithalatın %8'ini oluşturmaktaydı.²⁶

19. yüzyıl Osmanlı tarımı Avrupa pazarlarına bağımlı bir şekilde gelişmişti. İngiliz Avam Kamarası zabıtlarına göre bazı önemli nedenlerden dolayı Türkiye'nin şeker pancarı üretimi açısından iktisaden bağımsız olmasına izin verilmemişti²⁷. Osmanlı hükümetlerinin şeker sanayisini inşa edememesi birçok fırsatın kaçmasına sebep oldu. Şeker üretimi mümkün olsaydı ödemeler dengesi açığını kapatabilmek mümkün olabilecekti. Ancak şeker ithalatı yabancı kaynaklara bağılı kalmaya devam edince Osmanlı Devleti'nin ekonomik gücüne büyük ölçüde balta vuruldu²⁸.

1914 yılına gelindiğinde şeker fabrikası kurmak amacıyla denemeler yapılmış ve numune olarak Fransa'ya pancar gönderilmişti. Bursa, Kastamonu, Çanakkale, Sivas, Elâzığ, Ankara ve Şam'da Vilmorin ve Kleinwanzleben pancar tohumları ile yapılmış ve bir proje de hazırlanmıştı. Ancak I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla bu girişimler de sonuçsuz kaldı. 1917 yılında Almanya'nın teşvikleriyle Türkiye'de şeker fabrikası kurmak amacıyla hareket eden Zenit Şirketi ise savaşın sona ermesinin ardından faaliyetlerine son vermişti. Gerek kapitülasyonlar gerekse gümrük sınırlamaları Osmanlı Devleti'ni yabancı devletlerin rekabet pazarına dönüştürmüştü. Şeker sanayisi kurma yolundaki girişimler temelde bu sebepten sonuç vermemişti. Şeker sanayisinin kurulabilmesi ancak Cumhuriyet İdaresi'nin ortaya koyduğu ekonomik bağımsızlık ilkesiyle mümkün olabilmişti²⁹.

I. Dünya Savaşı başlayana kadar Osmanlı Devleti'nin şeker ihtiyacı Avusturya'dan yapılan ithalatla sağlanmaktaydı³⁰. Ortaya çıkan iaşe sorunları savaş

²⁵ Abdullah Türkoğlu, a.g.m., s. 109.

²⁶ Donald Quataert, a.g.e., s. 254.

²⁷ Oya Silier, Türkiye'de Tarımsal Yapının Gelişimi, Boğaziçi Üniversitesi Yay., İstanbul 1981, s. 12.

²⁸ Donald Quataert, a.g.e., s. 251.

²⁹ Turan Veldet, a.g.e., s. 54-55.

³⁰ Vedat Eldem, Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi, TTK, Ankara 1994, s. 10.

süresince şeker sanayisi kurma yolundaki isteği daha da artırmıştır. Şeker fabrikası kurmak amacıyla bir kanun tasarısı hazırlanmıştı³¹. I. Dünya Savaşı, pancar şekerinin ihracatını zorlaştırdıca üretim miktarı düşüş gösterdi. Kamış şekeri 1919 itibarı ile pancar şekerine karşı %75'e %25 üretim seviyesine ulaştı. Ancak savaş sonrasında Avrupalı devletler pancar şekerini himaye etme politikasına geri döndüler³².

1910-1914 arası ortalama dünya şeker üretimi senelik 17 milyon ton civarındaydı. 1919-1920 yılları arasında 15 milyona inmişti. 1928-29 yılları arasında ise 26 milyonu aşmıştır. Bu miktarın 17,5 milyonu kamış şekeri, 9 milyonu ise pancar şekeridir. Savaşın sonra kamış şekeri daha çok üretilse de pancar şekeri de kendisini toparlayabilmiştir³³.

Tek Parti Dönemi'nde Şeker Sanayisi ve Politikaları

Tarıma dayalı sanayinin gelişmesinde belirleyici olan iki alandan birisi dokumacılık diğeri ise şekerdi³⁴. 1923 İzmir İktisat Kongresi'nde Çiftçi Grubu'nun hazırladığı iktisadi esaslara göre ülkede pancar yetiştirerek şeker fabrikaları kurmak, nöbetleşe ziraatı yaygınlaştırarak hayvan ve hububatların ıslah ve çoğaltılması planlanmaktaydı³⁵.

1923 yılında Türk halkının istihdam olanakları oldukça sınırlıydı. Buğday, arpa, çavdar ve mısır gibi tahıl tanelerine ek olarak yeni iş alanları yaratmak gerekiyordu. Nuri Şeker, Türkiye'nin ileri bir seviyeye ulaşarak medeni bir yaşam sürmesi ve saygı görebilmesi için üretime geçmesinin kaçınılmaz olduğunu görmüş ve Uşak Şeker Fabrikasını kurmaya karar vermişti³⁶.

Nuri Şeker'in öncülüğünde kurulan Terakki Ziraat Türk Anonim Şirketi 30 bin lira gibi bir sermaye ile kuruldu. Ardından Çekoslovakya'nın Skoda firması ile

³¹ Ergül Ballı, Birinci Dünya Savaşı Yıllarında İttihat ve Terakki'nin Şeker Politikası, Uluslararası Birinci Dünya Savaşı'nın 100. Yılı Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Cilt 2, 2017, s. 125.; Zafer Toprak, İttihat Terakki ve Devletçilik, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995, s. 84.

³² Refik Şükrü Suvla, a.g.m., s. 477.

³³ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Muamelat Genel Müdürlüğü, 030.10.0.0/181.248.7, 00.00.1933.

³⁴ Ali Ata Yiğit, Türkiye'nin Tarıma Dayalı Sanayi Politikası (1923-1938), Doğu Üniversitesi Dergisi, 13 (2) 2012, s. 322.

³⁵ A. Gündüz Ökçün, Türkiye İktisat Kongresi 1923 - İzmir Haberler, Belgeler, Yorumlar, Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları, Ankara 1997, s. 336.

³⁶ Vasfiye Ötügen, a.g.e., s. 39.

anlaşılarak kurulan Uşak Şeker fabrikası yeterli düzeyde şeker üretemese de İş Bankası'nın destekleriyle varlığını devam ettirebilmişti³⁷. Uşak Şeker Fabrikası yeterli sermayeye sahip olmadığı için zarar ederken Alpulu Şeker Fabrikası kurucuları arasında Ziraat ve İş Bankaları bulunması sebebiyle sorun yaşamamıştı³⁸.

Türkiye'nin 1925 yılında nüfus başına şeker tüketimi 6 kiloydu. Şeker için yıllık ortalama 30 milyon liralık ithalat yapılmaktaydı³⁹. 1930 yılında alınan bir kararla Türkiye'deki fabrikalarda üretilen şeker ve ürünlerinden iç tüketim vergisi alınmasına karar verildi⁴⁰.

Atatürk'ün, 20 Aralık 1930 tarihinde Alpulu Şeker Fabrikası'nın şeref defterine yazdığı yazıda ülkenin her uygun bölgesinde fabrikaların çoğaltılarak şeker ihtiyacının sağlanması şeklindeki görüşleri Cumhuriyet yöneticilerinin şeker politikalarının temelini oluşturdu. Kapitülasyon benzeri uygulamalar Osmanlı Devleti zamanında sadece devlet himayesi altında gelişebilecek şeker sanayisinin kurulmasını imkânsız kılmıştı⁴¹.

1930'lu yıllara gelindiğinde dünyada şeker tüketimi büyük ölçüde artmış olsa da üretimin fazla olması stokların artmasına sebep olmuştu. Kamış şekeri, pancar şekere göre daha ucuz olduğu için I. Dünya Savaşı'nın sonunda oldukça yaygınlaşmıştı. Ancak bu duruma rağmen Avrupa, Hollanda ve Belçika istisna olmak üzere pancar piyasalarını kamış şekerinden korumak için gümrükleri artırmaktan çekinmemişti. İngiltere savaş sonunda gümrüğü artırarak, fabrikalara prim vererek milli bir şeker sanayisi kurmaya çalışmıştı. İngiltere gibi Liberalizm'i benimsemiş bir ülke bile sosyal, ekonomik ve zirai sebepler söz konusu olunca müdahaleci ve himayeci bir politika üretmekten çekinmemişti.

1930'lu yıllarda sanayisinin hammaddesini oluşturan tarım ürünleri fiyat politikalarıyla desteklenmişti. Buğday üreticilerinden büyük oranlarda kaynak aktarılmış ve bu sayede ücretler düşürülmüştü. Bununla beraber pahalı sanayi girdisi

³⁷ Vasfiye Ötügen, a.g.e., s. 31-32.

³⁸ Sedat Avcı, Türk Şeker Sanayinin Kuruluş ve Gelişmesinde Devletin Etkisi, İstanbul Üniversitesi Coğrafya Dergisi, Sayı:4, 1996, s. 293.

³⁹ Turan Veldet, a.g.e., s. 71.

⁴⁰ BCA, Kararlar Daire Başkanlığı 1928-, 30.18.1.2/12.42.3, 09.06.1930.

⁴¹ Cumhuriyet'in 50. Yılında Şeker Sanayimiz, s. 20.; Türkiye Şeker Sanayii, Kuruluşu, Gelişmesi ve Olgunlaşması 1926-1950, s. 40.

kullanılmış ve sanayileşmenin maliyetini artırma pahasına pamuk ve şekerpancarı üreticileri teşvik edilmişti. Hububat üreticilerinden sağlanan fonların bir bölümü şeker pancarı üreticilerine ödenmişti⁴².

Türkiye'de şeker meselesi merkantilist bir anlayışla ortaya çıktı. Ülkede şeker tüketimi için 9-10 milyon lira ithalata veriliyordu. Cumhuriyetle birlikte kurulan şeker sanayisi sahip olduğu koruma ve ayrıcalıkların da etkisiyle rasyonel çalışmadığı halde büyük bir iştahla genişlemeye çalışmıştı. Ancak Türkiye'de kurulan bu sanayi şeker pancarını tercih ederek ziraat, ulaşım ve madencilik gibi alanları da kapsamış ve çok yönlü kalkınma modeli ortaya koymuştu⁴³.

Şeker fabrikaları ilk kuruldukları anda düşük bir verime sahiptir. Yüksek verim çevresiyle kapsamlı bir bağ kurduğunda gerçekleşir. Birçok ülke pahalıya mal olduğu halde pancar şeker sanayisi kurmakta ve kendi ihtiyacını bu şekilde karşılamaya çalışmaktaydı.

Çekoslovakya fabrikası M. Zenzinger Türkiye'de yeni bir şeker fabrikası kurmak üzere dilekçe verince Bakanlar Kurulu belirli şartlar ileri sürerek müzakere etmeyi kabul etmişti. Buna göre uygun yerlerin araştırılması, hükümete bildirilmesi ve makinelerin yeni sistem olması gerekmektedir⁴⁴. Uşak Şeker Fabrikasından Remzi, Eskişehir'de yapılması planlanan şeker fabrikası ile ilgili bazı sakıncalardan bahsetmekteydi. Buna göre yabancı yatırımcılar toprakların, çiftçilerin ıslah ve gelişimi ile ilgilenmez. Türklerin bu alanda gelişmesini ise istemezler. Şeker maliyeti ve fiyat kontrolleri zorlaşır. Ayrıca şeker sanayisine verilen himaye ve muafiyetlerden yabancıların faydalanması da uygun değildir⁴⁵. Ancak anlaşıldığına göre Uşak Şeker Fabrikası kendisine çok yakın bir alanda yeni bir fabrika kurulmasından rahatsız olmuştu. Mevcut şartlarda ihracat söz konusu olmadığı için pazarlarını kaybedebileceği gibi pancarı da istediği fiyattan alamayacak ve hammadde için rekabet etmek durumunda kalacaktı.

⁴² Oya Silier, a.g.e., s. 79.

⁴³ Sait Tahsin, Türkiye'de Şeker Sanayii ve Ziraat, Dönüm, Sayı 7, Ocak 1933, s. 26-27.

⁴⁴ BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/25.9.6, 31.01.1932.

⁴⁵ BCA, MGM, 030.10.0.0/181.248.3, 18.02.1932.

Samsun, Amasya, Tokat, Sivas ve Kayseri şehirlerinin şeker ihtiyaçlarını karşılamak için Turhal'da anonim bir şirket tarafından kurulacak bir şeker fabrikasının kurulup işletilmesi Teşvik-i Sanayi Kanunu doğrultusunda kabul edildi⁴⁶.

1933'lü yıllarda Alpullu ve Uşak fabrikaları elde ettikleri yaklaşık 2 milyon lira ile ödeme dengesinin %4'ünü karşılayabilmekteydi. O yıllarda şekerin tamamının ülkede üretilmesi ile %20'sini kapatmak mümkündü. Ülkede şeker sanayisi inşa etmek ödeme dengesi açısından da tamamlayıcı bir politika olma özelliğine sahipti. Aynı zamanda entansif bir ziraat olan pancar şekeri büyük ölçüde de istihdam yaratmaktaydı⁴⁷.

Uşak Şeker Fabrikası asli ve idari birtakım sebeplerle her faaliyet senesini zararlar kapatmıştı. Bunun üzerine şeker sanayisine yardım etmek amacıyla Maliye Bakanlığı'nın aldığı yardım kararı kabul edilerek uygulanmaya başlamıştı⁴⁸. Ardından Maliye Bakanlığı tarafından Uşak Şeker Fabrikası'nın tasfiye edilmesine yönelik rapor üzerine 6,5 milyon sermaye ile yeni bir şirket kurulmasına karar verildi⁴⁹. Ancak daha sonra Uşak Şeker Fabrikası ile ilgili tasfiye kararının uygulanmasından vazgeçildi⁵⁰.

Serbest Fırka üyelerinden Ahmet Ağaoğlu, bir gıda maddesi olması sebebiyle şekerin inhisar uygulanmasını bir facia olarak nitelendirmişti. Ağaoğlu'na göre şekerin ithalat yoluyla ve araçlar eliyle gelmesi pahalıya mal olmaktadır⁵¹. Ancak bu durum Lozan'ın gümrük engeli yüzünden ortaya çıkmış ve ilk fırsatta da inhisar kaldırılmıştı. Ayrıca Ahmet Ağaoğlu şeker inhisar idaresinde bulunmuş ve bu karara da imza atmış bir kişiydi.

Serbest Fırka adına ülkede şeker sanayisinin gereksiz olduğu ve şeker fiyatlarının beş kuruşa kadar indirilebileceği yönünde propaganda yapılmaktaydı. Buna göre şekercilik gibi gereksiz bir alan için büyük miktarda para israf edilmişti.

⁴⁶ BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/40.80.11, 12.11.1933.

⁴⁷ BCA, MGM, 030.10.0.0/181.248.7, 00.00.1933.

⁴⁸ BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/1.13.21, 16.01.1929.

⁴⁹ BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/11.33.18, 21.05.1930.

⁵⁰ BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/14.70.13, 22.10.1930.

⁵¹ Cumhuriyet, 19 Ağustos 1930, s. 1-3.

Bu çabalar birkaç kişi ve kurumu zengin etmek için yapılmış ve neticede halk şekeri pahalıya tüketmişti⁵². Ancak bu iddialar tamamen yersizdir. Şeker aynı zamanda ziraatı ilerletme açısından da gerekliydi. Pancar, Türkiye’de buğday, arpa ve yulaf gibi ürünlere ek olarak yeni bir alan yaratmış ve çeşitliliği artırmıştı⁵³. Bununla birlikte şeker maliyetlerinin dünya fiyatlarına göre pahalı olmasından yola çıkılarak üretimden vazgeçilmesi fikri gelecekte ileri teknolojinin üretilmesi için de söz konusu olacaktı⁵⁴.

Ekonomi Bakanlığı, 1929 Buhranı’nın da etkisiyle iyice düşen şeker tüketimini artırabilmek amacıyla 1934 yılında Uluslararası Şeker İstatistik Birliği şefi Dr. Mikusch’u şeker ile ilgili kapsamlı bir rapor hazırlamak üzere görevlendirdi. Mikusch, hazırladığı raporda maliyetleri indirmek için bir çare göremediğini ve fiyatların yüksek olmaması durumunda şeker sanayisinin var olamayacağını belirtti. Bu raporu tatmin edici bulmayan Ekonomi Bakanlığı Şeker Rasyonalizasyon Komitesi kurarak maliyetlerin indirilmesi konularını araştırmakla görevlendirmişti. Ülkenin her tarafında aynı fiyatın uygulanması ve şeker şirketlerinin tasfiye edilerek yeni bir şeker şirketinin bünyesinde fabrikaların birleştirilmesi gibi öneriler hazırlayan komite 17 Ocak 1935’te raporunu sunmuştu⁵⁵. Şevket Süreyya’ya göre de Mikusch Türk milli inkılabının davalarını ve sanayileşme zorunluluğunu anlayamamıştı⁵⁶.

1930’lu yıllarda şeker sanayisinin en büyük sorunu ülkenin her yerinde aynı fiyatın uygulanamamasıydı. Bir diğer sorun ise şekerin kolay ulaşılamayan bir madde olmasıydı. Hazırlanan rapora göre şeker fabrikaları, sahipleri olan şirketlerden alınarak dört fabrika bir idare altında toplanacaktı. Bu şekilde organize bir şeker ve pancar politikası oluşturulacaktı. Ülkenin her tarafında aynı ve daha

⁵² BCA, MGM, 030.10.0.0/181.248.7, 00.00.1933.

⁵³ BCA, MGM, 030.10.0.0/181.248.7, 00.00.1933.

⁵⁴ Yakup Kepenek, Nurhan Yentürk, Türkiye Ekonomisi, Remzi Kitabevi, 12. Basım, İstanbul 2001, s. 211.

⁵⁵ Mehmet Karayaman, Atatürk Dönemi’nde Şeker Sanayi ve İzlenen Politikalar, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı Mart 2012, Cilt XXVIII, Sayı 82, s. 80.

⁵⁶ Şevket Süreyya, a.g.m., s. 48.

düşük fiyatlar uygulanabilecekti⁵⁷. Aynı zamanda pancar ziraatının da geliştirilmesi gerekiyordu⁵⁸.

Şekerin tütün gibi ülkenin her yerinde aynı fiyat ile satılabilmesi şeker politikalarının temelinde çözülmeyi bekleyen bir sorun haline gelmişti. Bu sorunun çözülebilmesi için geniş bir organizasyon gerekliydi. Sabit fiyat uygulamak için fabrikaların fedakârlık yapması gerekliydi. Şeker üretiminin rasyonelleştirilmesi yani şeker maliyetlerinin düşürülmesi için iki yol söz konusuydu. Bunlardan ilki pancar üretiminin ucuzlatılması, diğeri ise şeker fabrikalarında maliyetin indirilmesiydi. Bu durumun gerçekleşmesi için ise pancar ziraatının fabrikalara oldukça yakın gerçekleştirilerek ulaşım maliyetinin düşürülmesi gerekliydi⁵⁹.

Türkiye, 1926'da 62.970 ton şeker ithal etmişken 1932'de ise 28.390 ton şeker ithal etmişti. Ülkede üretilen şeker miktarı arttıkça ithalat kademeli olarak azalmaktaydı⁶⁰. Ülke genelinde şeker tüketimini artırabilmek amacıyla şeker kaçakçılığının önüne geçilmesi, glikoz şekerinin yayılımının engellenmesi, ülkenin her tarafında uygun ve sabit bir fiyat uygulanması gerekliydi. Şekeri pahalı kılan unsur üretimin azlığı ve üretimi azaltan da şekerin pahalı olmasıydı. Bu döngüden çıkmanın yolu ise şeker fiyatlarının ucuzlatılması ve üretimin artırılabilmesiydi⁶¹.

1933 yılına gelindiğinde Dünya'da şeker fiyatlarının düşmesi üretici ülkeleri endişelendirmiş ve üretimin sınırlandırılması yoluna gidilmişti. İthalatı zorlaştıracak olan bu durum Türkiye'de şeker üretiminin artmasını kaçınılmaz kılmaktaydı. Şeker sanayisini gümrükler yoluyla koruma gerekliliği daha da önem kazanmıştı⁶². Şeker sanayisi ülkenin ihtiyaçlarına uygun bir şekilde meydana geldiği için 1933 yılında hazırlanan Birinci Sanayi Planı'nda yer almamıştı⁶³. 1933 yılında ortaya atılan bir görüşe göre Türkiye'de şeker sanayisi normal bir atmosferde değildir. Fabrikaların büyütülmesi Avrupa'da denenmiş ve olumsuz sonuçlanmıştır. Türkiye'de milli

⁵⁷ Turan Veldet, a.g.e., s. 559.

⁵⁸ Abdullah Türkoğlu, a.g.m., s. 114.

⁵⁹ Turan Veldet, a.g.e., s. 565.

⁶⁰ Sait Tahsin, Türkiye'de Şeker Sarfiyatı, Dönüm, Sayı 14, Ağustos 1933, s. 25.

⁶¹ Turan Veldet, a.g.e., s. 570.

⁶² Cumhuriyet, 28 Ağustos 1933, s. 4.

⁶³ Afet İnan, Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı 1933, TTK, Ankara 1972, s. 14.

sanayi şeker sanayisinin yükünü taşımaktaydı. Bu koruma sonra erince şeker sanayisinin rasyonel olmayan kısımları çökecektir. Bu sebeple şeker fabrikaları büyümemeli, yeni kurulacak olanlar da rasyonel olmalıydı⁶⁴.

Başbakan İsmet İnönü'nün teknik, mali ve iktisadi gereklilikleri işaret etmesinden dolayı "İnönü Projesi" olarak anılan bu birleşme sayesinde büyük bir tasarruf sağlandı⁶⁵. Bu dört şeker fabrikası farklı şirketlerin bünyesinde ayrı yöneticiler ve teşkilatlar tarafından yönetiliyordu. Bunlara ek olarak şeker fabrikaları şirketleri arasında idari anlaşmazlıklar ve satış rekabetleri bulunuyordu. Bu fabrikaların birleştirilmesiyle yıllık ortalama 400 bin liralık tasarruf planlanmaktaydı. Fabrikaların birleşmesiyle rekabet son bulmuş olacak ve büyük ölçüde tasarruf sağlanacaktı⁶⁶.

Uşak Şeker Fabrikası 1933 yılında Sümerbank'a devredildi⁶⁷. İdari, teknik ve zirai çalışmaların uyumlu hale getirilmesi, kredilerin düzenlenmesi, sermayelerin birleştirilmesi, üretim kapasitelerinin artırılması ve şeker sanayi çalışmalarının güçlendirilmesi amacıyla mevcut dört şeker fabrikası 6 Temmuz 1935 tarihinde "Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Şirketi"nin bünyesinde toplandı⁶⁸. Şirket, kanuni bir inhisar olmamakla beraber verimli ve ucuz bir şekilde şekeri temin etme görevini de üstlenmişti⁶⁹. İş Bankası, Ziraat Bank, Sümerbank, Kemal Zaim, Nurullah Sümer ve Muammer Eriş arasında imzalanan mukavelename ile kurulan Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş.'nin amacı çeşitli bölgelerde şeker fabrikası inşa etmek ve şeker sanayisini meydana getirmektir. Böylece şeker üretimi resmi olmayan bir tekel sistemine sahip oldu⁷⁰.

Ülkenin çeşitli bölgelerindeki şeker fabrikaları ve bunlara bağlı olan sanayi tek bir merkezde toplamak amacıyla Ankara'da 99 seneliğine ve 22 milyon lira sermaye ile Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim şirketi kuruldu⁷¹. Şeker ile ilgili Doğu

⁶⁴ Sait Tahsin, Şeker Fabrikalarının Büyüklükleri, Dönüm, Sayı 12, Haziran 1933, s. 25.

⁶⁵ Türkiye Şeker Sanayii, Kuruluşu, Gelişmesi ve Olgunlaşması 1926-1950, s. 18.

⁶⁶ Turan Veldet, a.g.e., s. 577.

⁶⁷ Cumhuriyet'in 50. Yılında Şeker Sanayimiz, s. 22.

⁶⁸ Turan Veldet, a.g.e., s. 574.

⁶⁹ Max Weston Thornburg, Türkiye Nasıl Yükselir, Çev.: Semih Yazıcıoğlu, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul 1949, s. 119.

⁷⁰ Resmî Gazete, Sayı 3047, 6 Temmuz 1935, s. 5459.

⁷¹ BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/56.53.6, 08.06.1935.

illerinde karaborsacılık iddialarını araştıran Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Şirketi, Ziraat Bankası ile bir antlaşma yapmıştı. Buna göre Doğu illerine gönderilecek olan Şekerler Ziraat Bankası'nın sevk ve dağıtımına tabi olacaktı⁷².

Meclis'te İnhisarlar İdaresi 1935 yılı bütçe görüşmelerinde Muğla Vekili Hsn Kitabcı, hükümetin takip ettiği tekel siyasetini eleştirerek çeşitli açıklamalar yapmıştı. Üreticiyi korumanın tek yolunun ucuzluğu sağlamaktan geçtiğini ve bunun da vergilerden fedakârlık yoluyla yapılabileceğini ifade etmişti. Şekerin ucuzlatılmasından yola çıkan vekile göre hükümet bunu sağladığıında halkın alım gücü artacak ve piyasaya hareketlilik gelecekti. Hkmetin fiyatları yükselterek gelirlerini artırdığı iddiasına da bunun geçici bir durum olduğunu, iktisadi buhran zamanlarında mahsulün para etmediğini savunmuřtu⁷³.

Celal Bayar, 1935'te mecliste yaptığı bir konuşmada Şeker sanayisinin ülke için önemini detaylandırmaktaydı. Hükümet tarafından Şeker sanayisine büyük kolaylıklar sağlanmıştı. O dönemde Şekeri ucuzlatmanın  yolu bulunmaktaydı. Bunun için hükümet, fabrikalar ve pancar ekicileri fedakârlık yapmalıydı. Şeker sanayisinin 3/2'si doğrudan doğruya devletin kontrolünde bulunuyordu⁷⁴.

Hükümet 1935 yılında pancarın kilosunu önce 1 kuruşa ardından da 30 paraya indirdi. Bu sayede %32 ölçüsünde ucuzlayan fiyatlar kristal Şekerde 25, kp Şekerde 28 kuruşa kadar geriledi. Böylece nceki sene 52 bin tona düşen Şeker satışı 1395 yılında 72 bin tona ykseldi⁷⁵. 1937 yılına gelindiğinde İstanbul ve Trakya Şeker Fabrikaları Türk Anonim Şirketi, Anadolu Şeker Fabrikaları ve Türk Anonim Şirketi ile Uşak Şeker Fabrikası'nın bütün imtiyaz ve hakları Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ő.'ye devredildi⁷⁶.

1940 yılına doğru Malatya Ziraatıları Cumhurbaşkanı'na dilekçe ile başvurmuş ve bir Şeker fabrikası kurulmasını talep etmişti. Bu talep zerine Türkiye Şeker Fabrikaları yaptığı araştırmada merkezi Malatya olmak üzere Elâzığ ve Maraş'tan elde edilecek 20-25 bin ton pancarın yeterli olmayacağını ve bu bölgenin

⁷² BCA, MGM, 030.10.0.0/181.248.10, 30.12.1935.

⁷³ TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 5, Cilt 3, İçtima F., 4 Mayıs 1935, s. 42-43.

⁷⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 5, Cilt 4, Birleşim 37, 12.06.1935, s. 147.

⁷⁵ Abdullah Türkoğlu, a.g.m., s. 116.

⁷⁶ BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/74.35.13, 30.04.1937.

pancar ziraatına uygun olmadığını belirtti. İktisat Bakanlığı bu tespit üzerine Malatya'da bir şeker fabrikası kurulmasına karşı olumsuz görüş bildirdi⁷⁷.

Ülkede şeker kamışını yaygınlaştırmak amacıyla da faaliyetler yürütüldüyse de bir sonuç alınamadı. Şeker kamışı tarımını yaygınlaştırmak amacıyla 1928'de Fransa'dan getirilen bir uzman Antalya, Adana ve Mersin'de çalışmalar yürüttü. Sonuçsuz kalan bu girişim 1937'de tekrar canlanmış ve 1939'da Adana'da şeker kamışı tarımının geliştirilmesine karar verilmişti. Hollanda'dan uzmanlar getirilmiş, Hindistan, Cava ve Mısır'da incelemeler yapmak üzere bir heyet gönderilmişti. Ancak yapılan çalışmalar sonucunda Adana'nın şeker kamışı tarımına uygun olmadığına karar verildi. Adana'da pamuk tarımının şeker kamışına göre daha kârlı olması da bu düşüncenin ortaya çıkmasında etkili olmuştu⁷⁸.

Savaşın başlamasıyla ithalat olanakları azalınca hükümet hem üretimi artırmaya hem de tüketimi kısmaya çalışmıştı. Bu sebeple hem pancar hem de şeker fiyatları zamlandı⁷⁹. 1940 yılı itibarı ile şeker sanayisi sayesinde üreticiler yıllık yaklaşık 3-4 milyon lira kazanmakta ve hazineye de yaklaşık olarak 2 milyon lira kâr sağlanmaktaydı. Ayrıca 20 milyon liralık bir döviz ülke içinde kalmaktaydı⁸⁰.

Ülkede savaş şartlarının da etkisiyle buğday stoku gibi şeker stoku yapılması da çok önemli görülmekteydi. İthalat döviz ihracı sebebiyle uygun görülmediği için fabrikaların üretimini artıracak tedbirler de düşünülmüş ve tüketimin sınırlanması planlanmıştı. Mevcut şeker fabrikaları bu yıllarda ülkenin şeker ihtiyacını karşılayamamaktaydı⁸¹. 1942 yılında şeker üretimi 50 bin ton, tüketim ise 100 bin tona yaklaşınca tüketimin sınırlanması yoluna gidildiği gibi hem şeker satış fiyatlarına hem de pancara zam yapıldı⁸².

Savaş şartları Türkiye'nin ithalat dengesini de bozmuştu. 1942 yılında Ticaret Ofisi aracılığıyla ABD'den alınan 15 bin ton şeker İngiliz İktisadi Harp Bakanlığı'nın Türkiye'nin ihtiyacı olmadığını gerekçe göstererek engel olması

⁷⁷ BCA, MGM, 030.10.0.0/181.249.3, 21.01.1939.

⁷⁸ Mehmet Karayaman, a.g.m., s. 59.

⁷⁹ Abdullah Türkoğlu, a.g.m., s. 117.

⁸⁰ Aslan Tufan, Şeker Sanayimiz, İktisadi Yürüyüş, Yıl: 1, Sayı 9, 15 Nisan 1940, s. 1.

⁸¹ BCA, MGM, 030.10.0.0/181.249.4, 06.02.1940.

⁸² BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/100.92.11, 14.11.1942.; Demokrat Parti Neşriyatından Kalkınan Türkiye, Desen Matbaası, Ankara 1954, s. 31.

üzerine Londra Büyük Elçiliği'nden yapılan girişimler de sonuç vermemiştir. İngiltere'ye göre Türkiye şeker ihtiyacını ABD'den değil Hint Okyanusu havzasından temin etmeliydi⁸³. Ancak alınan bütün tedbirlere rağmen şeker karaborsa faaliyetlerinin etkisinden kurtarılamamış ve hazine aleyhine haksız kazançlar oluşmuştu⁸⁴.

1940'lı yıllarda şeker üretimi zaman zaman yetersiz kalsa da fabrika sayısı artırılmak yerine tarımın kalkındırılmasına çalışılmıştır. Çiftçi her türlü bilgi ve teçhizat ile donatılarak ekim ve toprak koşulları iyileştirilmiştir⁸⁵. Çiftçilere pancar tekniği öğretilerek ülke ihtiyacının büyük bir kısmı karşılanmaya çalışıldı. İthalatın zorlaşmasıyla tüketimin sınırlandırılarak üretimin artırılması yoluna gidilmiştir. 1946-1950 yılları arasında Türkiye Şeker Fabrikalarının net kârı yıllık %10 ile 17 arasındaydı. Şeker fabrikalarının elde ettiği bu yüksek kârlar ve ayrıcalıklar yeni fabrikaların kurulmasında da güçlü bir etken olacaktır⁸⁶.

Cumhuriyet Dönemi'nde Şeker Sanayisini Geliştirmeye Yönelik Girişimler

1930'lu yıllarda Türkiye'nin şeker politikası başka ülkelerin politikalarına kıyaslandığında ücretsiz tohum, teknik yardım, avans ve küspe verilmesi gibi yardımlar açısından ilk sıralardadır⁸⁷. Şeker sanayisinde tohum faaliyetleri önemli bir yer tutmaktaydı. 1941 yılında Kazova Gölü kurutulup üzerinde tohum ıslah enstitüsü kurulmak amacıyla Turhal Şeker Fabrikası'na verildi⁸⁸.

1930 yılında pancar üretiminin fazla olması ve Uşak Şeker fabrikasının daha uzun kampanya yapma ihtimali sebebiyle inşaat ve tamirat ile malzeme miktarının artırılmasına ihtiyaç duyulmuş ve gerekli olanların alınmasına Bakanlar Kurulu tarafından karar verilmiştir⁸⁹.

⁸³ BCA, MGM, 030.10.0.0/163.140.13, 02.12.1942.

⁸⁴ Abdullah Türkoğlu, a.g.m., s. 125.

⁸⁵ Cumhuriyet'in 50. Yılında Şeker Sanayimiz, s. 25.

⁸⁶ Y. N. Rozaliyev, Türkiye'de Kapitalizmin Gelişme Özellikleri (1923-1960), Çev.: Azer Yaran, Onur Yayınları, Ankara 1978, s. 228.

⁸⁷ Şeker Sanayimiz Hakkında Dr. Gustav Mikusch Tarafından Hazırlanan Rapor, s. 21.

⁸⁸ BCA, MGM, 030.10.0.0/158.112.9, 02.09.1941.

⁸⁹ BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/12.47.17, 05.07.1930.

1931 yılına gelindiğinde Uşak Şeker Fabrikası'nda çalışmak üzere fen memuru ve yabancı uzman getirilmesi yönünde bir karar alındı⁹⁰. Uşak Şeker Fabrikası'nda çalıştırılmak üzere haşerat uzmanı Mösyö Steiner, tecrübe tarlaları uzmanı Mösyö Möller ve süthane uzmanı Kroçekin adlı uzmanlar yurt dışından getirildi⁹¹. Alman milletinden Yahudi Walter Mandel, Uşak ve Alpullu şeker fabrikalarında 1939 yılının sonuna kadar uzman olarak görevlendirildi⁹². Yine Alman milletinden Helmut Wolf, Turhal Şeker Fabrikası'nda 1939 yılının sonuna kadar uzman olarak görevlendirildi⁹³. Yugoslav milletinden Konrad Stefan da aynı fabrikada 1940 yılının sonuna kadar görevlendirildi⁹⁴.

Şeker fabrikaları üreticilere pancar tohumu ve mücadele ilaçlarını bedelsiz verdiği gibi bakım, sulama, söküm ve nakliye işleri için de faizsiz kredi sağlamaktaydı. Yine suni gübre, pulluk, tırmık, sökmebeli, çapa ve diğren gibi aynı yardımlar maliyet bedelleri üzerinden ve teslim edilecek pancarın bedeline mahsuben yapılmaktaydı⁹⁵.

Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Şirketi, 1955 yılında Alman bir şirket ile birlikte şeker pancarı tohumunun üretim, ıslah ve artırılması işleriyle uğraşmak üzere Türkiye'de 2 milyon Türk lirası ile bir anonim şirket kurmak için onay almıştı⁹⁶. Yine Şirket tarafından 1955 yılında 20 bin ton şeker ithal edilmişti⁹⁷.

Satın alacağı tüketim maddelerini ortaklarına ve tüketicilerine dağıtmak ve ortaklarının ihtiyaçlarını karşılayacak başka girişimlerde bulunmak amacıyla merkezi Eskişehir'de olmak üzere 21 yıllığına Eskişehir Şeker Sanayi İşçileri İstihlâk Kooperatifi kuruldu⁹⁸. Satın alacağı arazi üzerinde ortaklarına sağlıklı ve ucuz birer ev yapmak ve bu işle ilgili başka teşebbüslerde bulunmak amacıyla

⁹⁰ BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/19.26.2, 12.04.1931.

⁹¹ BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/37.42.16, 04.06.1933.

⁹² BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/85.118.3, 28.01.1939.

⁹³ BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/86.40.1, 11.05.1939.

⁹⁴ BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/89.130.7, 03.02.1940.

⁹⁵ BCA, Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü, 30.1.0.0/105.652.13, 25.05.1953.

⁹⁶ BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/139.50.19, 21.05.1955.

⁹⁷ BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/139.55.4, 18.06.1955.

⁹⁸ BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/119.26.12, 06.04.1949.

merkezi Alpullu olmak üzere 25 yıl süre ve en az 8 bin Türk lirası sermaye ile Şeker Yapı Kooperatifi kuruldu⁹⁹.

1952 yılına gelindiğinde şeker sanayisinin genişlemesi ülke için bir zorunluluk haline gelmişti. Bu genişlemede en önemli husus çiftçi sermayesi ve çiftçi ile şeker sanayisi arasında bir kader birliğinin kurulmasıydı. Meydana getirilen Pancar Ekicileri İstihsal Kooperatifleri bünyesine Adapazarı, Eskişehir, Amasya, Turhal, Kütahya, Akşehir, Ilgın, Uşak-Afyon ve Alpullu şeker üretim bölgelerinde bulunan 105.848 çiftçiden 32.593'ü katılmış ve 11.341.705 Türk lirası taahhütte bulunmuşlardı. Yeni şeker fabrikalarının kuruluşunda çiftçi sermayesi ile birlikte sermaye ve kredi kaynaklarından da faydalanmak gerekmekteydi¹⁰⁰.

1953 yılında şeker sanayisine hammadde yetiştiren üreticilere gerekli tarım alet ve makineleri ile kredi ihtiyaçları için merkezi Eskişehir'de olmak üzere 2,5 milyon sermaye ile "Pancar Kooperatifleri Bankası" kuruldu. İlerleyen zamanlarda bankanın adı Şekerbank T.A.Ş olarak değiştirildi ve merkezi de Ankara'ya taşındı¹⁰¹. Yine 1953 yılında Kayseri ve Civarı Pancar Ekicileri Kooperatifi kuruldu¹⁰². Ortaklarını ev sahibi yapmak amacıyla merkezi Kayseri olmak üzere 30 yıl süre ve en az 3 bin lira sermaye ile Kayseri Şeker Yapı Kooperatifi kuruldu¹⁰³. Aynı şekilde Uşak'ta da bir Şeker Yapı Kooperatifi kuruldu¹⁰⁴. Eskişehir Şeker Sanayi İşçileri Sendikası Yapı Kooperatifi kuruldu¹⁰⁵.

Her türlü sigorta işleri ile uğraşmak üzere merkezi İstanbul'da olmak üzere 99 yıl süre ve 1,5 milyon lira sermaye ile "Şeker Sigorta Anonim Şirketi" 16 Aralık 1954'te kuruldu¹⁰⁶. Sermayesi daha sonra 2,5 milyona çıkartıldı¹⁰⁷.

Tohum Islah ve Üretme A.Ş. tarafından hazırlanarak 26 Kasım 1958 tarihinde Başbakan Adnan Menderes'e sunulan rapora göre şirket ikinci senesinde 7000 ton gibi bir rekolteye ulaşmıştı. Şirket bu hamlesini gerçekleştirirken

⁹⁹ BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/125.34.2, 25.04.1951.

¹⁰⁰ BCA, BÖKM, 30.1.0.0/105.652.3, 18.04.1952.

¹⁰¹ Cumhuriyet'in 50. Yılında Şeker Sanayimiz, s. 54.

¹⁰² Pancar, Sayı 18, Mart 1953, s. 15.

¹⁰³ BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/134.106.17, 18.01.1954.

¹⁰⁴ BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/135.17.8, 09.02.1954.

¹⁰⁵ BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/135.22.3, 20.02.1954.

¹⁰⁶ BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/137.94.20, 19.10.1954.

¹⁰⁷ Cumhuriyet'in 50. Yılında Şeker Sanayimiz, s. 55.

Almanya'nın önde gelen bir tohum şirketiyle birlikte hareket etmiş ve kaliteli tohumları çiftçiye temin etmişti¹⁰⁸.

1 Ekim 1958 tarihinde "Pancar Ekicileri Birliği A.Ş." pancar kooperatiflerinin ihtiyaç duyduğu tarım alet ve malzemelerini toptan temin ederek uygun bir şekilde ödenmesini sağlamak amacıyla 1 milyon sermaye ile kurulmuştu¹⁰⁹. Demokrat Parti döneminde kurulan kooperatifler sayesinde pancar üretiminden alınan verim büyük ölçüde artmıştı¹¹⁰.

1932 yılında Uşak'ta "Deneme ve Haşere Laboratuvarları" adı altında Şeker Enstitüsü'nün temelleri atıldı. 1935'te Uşak'tan Eskişehir'e taşındı. Kurumun geliştirilmesinde Alman Ziraat Mühendisi M. Moeller ve Dr. P. Steiner ile Afif Gediz önemli bir pay sahibiydi. 1951 yılına gelindiğinde "Zirai Araştırma Laboratuvarları" adı altında Deneme, Entomoloji, Fitopatoloji, Nematoloji, Toprak, Etüd ve Zirai Kimya şubelerinde hizmet vermekteydi. 1953'te Haydar Nouruzhan'ın başkanlığında "Teknolojik Araştırma Laboratuvarı" kuruldu. 1959 yılına gelindiğinde ise Zirai ve Teknolojik Araştırma Bölümleri "Şeker Enstitüsü" adı altında birleştirildi¹¹¹.

Cumhuriyet Dönemi'nde Şeker ile İlgili Kanuni Düzenlemeler

Türkiye'de şeker fabrikalarının kurulması Bakanlar Kurulu'nun hazırlayarak meclise ve ardından Ticaret Encümeni'ne sunduğu kanun taslağının görüşülmesinin ardından gerçekleşti. 1925 yılının şubat ayında başlayan bu girişim kalkınma yolunda önemli bir sürecin başlangıcıydı¹¹². 25 Ocak 1925 tarihli Bakanlar Kurulu kararı ile Cumhuriyet yöneticileri şeker fabrikalarının kurulmasının teşvik edilmesi yönünde bir karar almıştı¹¹³.

Sermaye yetersizliği gibi sebepler sonucunda sıkıntılar yaşayan şeker sanayisi desteklenmeye çalışıldı. Bu amaçla çıkarılan 601 numaralı kanun ile şeker

¹⁰⁸ BCA, BÖKM, 30.1.0.0/105.653.9, 26.11.1958.

¹⁰⁹ Cumhuriyet'in 50. Yılında Şeker Sanayimiz, s. 61.

¹¹⁰ Nadir Yurtoğlu, Demokrat Parti Dönemi Tarım Politikaları ve Siyasi, Sosyal, Ekonomik Hayata Tesirleri, (1950-1960), Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2014, s. 295.

¹¹¹ <http://enstiti.turkseker.gov.tr/tarihce/>

¹¹² Turan Veldet, a.g.e., s. 64.

¹¹³ BCA, KDB 1920-1928-, 30.18.1.1/12.72.9, 25.01.1925.

sanayisine birçok kolaylıklar sağlandı¹¹⁴. 5 Nisan 1925 tarih ve 601 numaralı şeker fabrikalarına bahş olunan imtiyazat ve muafiyat hakkında kanun ile şeker fabrikası kurma yetkisi hükümete tanınmıştı. Ülke içinde üretilen şekerler 8 yıl boyunca tüketim vergisinden muaftı. Hükümet 25 yıl süre ile özel veya devlet işletmelerine fabrika kurma izni verebilecekti¹¹⁵. 601 numaralı şeker kanunu Lozan gereği 5 yıl sürecek mevcut gümrük sisteminden kaynaklanan yabancı şekerin rekabetinden Türkiye’de kurulacak olan şeker fabrikalarını korumayı amaçlıyordu. Şeker ithalat vergileri artırılamayınca 601 numaralı kanun belirli bir süre için yerli şeker sanayisine vergi muafiyeti, imtiyaz ve nakliye indirimi gibi kolaylıklar getiriyordu¹¹⁶.

4 Kasım 1925 tarihinde Şeker İnhisarı Hakkında Kanun Tasarısı Bakanlar Kurulu’na sunuldu¹¹⁷. Cumhuriyet yöneticileri şeker politikalarını oluştururken Lozan Antlaşması’nın gümrük tarife kanunu ile ilgili sınırlamaları yüzünden 601 numaralı kanunu çıkartmış ve şeker sanayisinin kurulabilmesi için harekete geçmişti. Buna ek olarak 25 Ocak 1926 tarihinde çıkarılan 724 sayılı Şeker İnhisar kanunu ile ithal edilen şekerin maliyet fiyatına kiloda 27 kuruş, ülkede üretilenden ise 8 kuruş inhisar vergisi uygulanmıştı. Bu şekilde hem şeker ihtiyacı karşılanmış hem de ülkede üretilen yüksek maliyetli şeker korumaya alınmıştı. Hükümet ülkede fabrikaların ürettiği şekeri almak zorundaydı. Şeker kelimesi aynı zamanda glikozu da kapsamaktaydı¹¹⁸. Hükümet gümrüklerde yapamadığı korumayı inhisar sayesinde yapmaya çalışmaktaydı¹¹⁹.

Her ne kadar dönemin şartları bunu gerektirse de önemli bir besin maddesi üzerinde inhisar kurmak toplumun belli kesimlerinde rahatsızlık yaratmıştı. İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası şeker üzerinde inhisar kurulmasına karşıydı. Bu sistem rekabeti önlediği gibi vurgunculuğa da sebep oluyordu. Devlet böyle riskli bir girişime dahil olmamalıydı¹²⁰.

¹¹⁴ Cumhuriyet’in 50. Yılında Şeker Sanayimiz, s. 23.

¹¹⁵ Resmî Gazete, Sayı 92, 14 Nisan 1925, s. 62-63.

¹¹⁶ Turan Veldet, a.g.e., s. 70.

¹¹⁷ BCA, KDB 1920-1928-, 30.18.1.1/16.68.4, 04.11.1925.

¹¹⁸ Resmî Gazete, Sayı 290, 6 Şubat 1926, s. 943-944.

¹¹⁹ Abdullah Türkoğlu, a.g.m., s. 111.

¹²⁰ Merter Mert, Kuruluş Yıllarında Şeker Sanayi ve Devletin Amaç Fonksiyonu, TESAM Akademi Dergisi, Temmuz 2018, 5(2), s. 191.

Türkiye, Lozan'a ekli Ticaret Sözleşmesi ile 5 yıllık bir süre için 1 Eylül 1916 tarihli Osmanlı gümrüklerini uygulamayı kabul etmişti. 24 Ağustos 1929'da süresi dolacak olan bu taahhüt bir mal üzerinde tekel kurulmasına engel değildi. Şeker İnhisar İdaresi Lozan'ın gümrük sınırlamalarına karşılık bu üründen dolayı vergi almak amacıyla kurulmuştu¹²¹.

Petrol ve benzinle birleştirilen Şeker İnhisar İdaresi'ne 31 Ocak 1926 tarihinde 4 milyon liralık ödenek Bakanlar Kurulu kararıyla ayrıldı¹²². Türkiye şeker sanayisi her ne kadar özel teşebbüs tarafından gerçekleştirilmiş olsa da devlet bütün süreçlerinde destek olmuştu. Alpullu Şeker Fabrikası'nın işleyeceği pancarların nakliyesi için kurulacak makaslar hükümet ve şirket tarafından birlikte inşa edilmişti¹²³. Şeker sanayisi dünya genelinde de devlet desteğine muhtaçtı. İsviçre şeker ekonomisinin varlığını devam ettirebilmesi için devlet tarafından kolaylıklar sağlanması gerekiyordu. Dünya piyasalarındaki şeker fiyatları düştükçe ülke içinde üretilen şeker için daha fazla yardım yapılması gerekmektedir. Şeker üretiminin artırılması ithalatı azalttığı için gümrük gelirlerinde azalmaya sebep olsa da döviz kaybını engellediği gibi ihracat imkânları da yaratmaktaydı¹²⁴. Pancar üretimi yapan ülkelerde şeker pancarı genellikle hükümetlerin korumasındaydı¹²⁵.

Uşak Terakki Ziraat Türk Anonim Şirketi, sermaye azlığından dolayı aldığı yardımlara rağmen 1930 yılına gelindiğinde bankalara ve şeker inhisarlarına 5 milyon lira civarında borçlanmıştı. Yine İstanbul ve Trakya Şeker Fabrikaları Türk Anonim Şirketi'nin Alpullu Fabrikası da zarar içinde uzun yıllar çalışınca yapılan bütün yardımlara rağmen gelişemeyen şeker sanayisinin şahsi teşebbüslerin elinden alınarak 19 Haziran 1930 tarihinde 1709 sayılı kanunla devletleştirilmesi planlandı¹²⁶. Bununla birlikte şeker fabrikalarının milli bankalar tarafından oluşturulacak yeni bir şirkete devredilerek 2,5 milyon lira sermaye ve 1,5 milyon lira

¹²¹ Mehmet Karayaman, a.g.m., s. 62.

¹²² BCA, KDB 1920-1928-, 30.18.1.1/17.90.11, 31.01.1926.

¹²³ BCA, KDB 1920-1928-, 30.18.1.1/21.69.7, 14.11.1926.

¹²⁴ Hans E. Mühlemann, İsviçre'nin Şeker Ekonomisi, Çev.: Fethi Fethici, Karınca, Yıl: 13, Sayı 120, Aralık 1946, s. 14.

¹²⁵ Şekip Yeğin, Dünya'da Şeker, Ticaret Dünyası, Sene 2, Sayı 22, 31 Ağustos 1946, s. 9.

¹²⁶ Turan Veldet, a.g.e., s. 555.

avans ile Maliye Bakanlığı'nın yetkili kılınmasını amaçlayan 1709 sayılı kanun uygulanma imkânı bulamamıştı.

726 sayılı kanunla 25 Ocak 1926 tarihinde kurulan Şeker İnhisarı, 1929 yılında 1499 sayılı Gümrük Tarife Kanunu ile ortadan kaldırılmıştı. Ardından çıkarılan Gümrük Tarife Kanunu ile şeker tüketim vergisi uygulanmıştı. Bu kanuna göre 1930 yılında üretilen şeker 4 kuruş vergi konmuş ve her sene 1 kuruş artması öngörülmüştü. Ancak daha sonra bu kanun 29 Mayıs 1932 tarihinde çıkarılan 1994 sayılı kanunla değiştirilerek üretim tarihine bakılmaksızın kilosuna 8 kuruş tüketim vergisi uygulandı¹²⁷.

2 Temmuz 1932 tarih ve 2054 numaralı kanunla mevcut vergilere ek bir mali çıkar amacı takip etmemek şartıyla şeker, çay ve kahvenin tek elden idaresi için hükümete yetki tanındı. Bu maddeleri ithal etmek isteyenler kıymetlerinin karşılığı olarak Türk malı ihraç etmek zorundaydı¹²⁸. Bu üç ürünün tek elden idare edilmesi şeker fiyatlarındaki hızlı artışı önlemeyi amaçlıyordu¹²⁹.

5 Mayıs 1934 tarihinde çıkarılan 2427 sayılı kanunla tüketim vergisi 12 kuruşa çıkarılmış, ancak yeni kurulan Eskişehir ve Turhal fabrikalarının ürünleri için 10 kuruş olarak belirlenmişti. 12 Haziran 1935 tarihinde çıkan 2785 numaralı şeker İstihlak ve Gümrük Resimleri Hakkında Kanun şekerin kilosundan 55 bin tonluk üretim esasına göre 4.10 kuruş tüketim vergisi alınmasını öngörüyordu. Türkiye Şeker Fabrikaları'na %9 kâr garantisi tanınmış, üretilecek ve tüketilecek şeker miktarı hükümetin takdirine bırakılmıştı¹³⁰.

25 Ocak 1937 tarihinde çıkarılan 3101 numaralı kanun 2785 numaralı kanuna ek olarak çıkartılmış ve şeker fabrikalarının 65 bin tonluk üretim esasına göre tüketim vergisi 5 kuruşa çıkartılmıştı. Aynı kanunla Türkiye Şeker fabrikalarının üretim, stok ve ithalat gibi alanlarda yetkileri genişletilmişti¹³¹.

¹²⁷ Resmî Gazete, Sayı 2112, 31 Mayıs 1932, s. 1517.

¹²⁸ Resmî Gazete, Sayı 2143, 6 Temmuz 1932, s. 1692.; TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 4, Cilt 9, Birleşim 76, 02.07.1932, s. 446-454.

¹²⁹ Mehmet Karayaman, a.g.m., s. 69.

¹³⁰ Resmî Gazete, Sayı 3030, 17 Haziran 1935, s. 5344.

¹³¹ Resmî Gazete, Sayı 3517, 26 Ocak 1937, s. 7581.

29 Mayıs 1941 ve 4041 numaralı kanunla 7 kuruş olan tüketim vergisi şekerin kilo fiyatında 14 kuruşa yükseltildi¹³². 15 Ocak 1943 tarihinde çıkarılan 4385 numaralı kanun 3101 numaralı kanuna ek olarak çıkartılmış ve şeker ve glikozdan alınan tüketim vergisine zam yapılmıştı. Buna göre kesme şekere kilo başına 417,5 kuruş, toz şekere ise 420 kuruş tüketim vergisi uygulanmıştır¹³³. 22 Aralık 1948 tarihinde çıkarılan 5281 sayılı kanun ile alınan tüketim vergisine kilo başına kesme şekerde 97 kuruş ve toz şekerde 80 kuruş ek tüketim vergisi kondu¹³⁴.

Demokrat Parti dört olan şeker fabrika sayısını 11'e yükseltmişti. Bununla birlikte hem çiftçi hem de yabancı sermaye şeker sanayisine eklemişti. Şeker sanayisini ilgilendiren mevcut kanunlar bu yeni durumu karşılamıyordu. Bu sebeple 22 Haziran 1956 tarihinde kabul edilen 6747 numaralı Şeker Kanunu hazırlandı. Bu kanuna göre şeker fabrikası kurmak hükümetin iznine bağlıydı. Şeker fabrikaları birçok zam ve vergiden muaf tutuldu. Şeker fiyatları hükümet tarafından tespit edilecekti. Ülke içinde kullanılan şekerler tüketim vergisine tabi tutuldu. Şekerin ihraç edilmesi de Bakanlar Kurulu'nun iznine bağlıydı¹³⁵.

6747 numaralı şeker kanununun geçici 5. Maddesi yeni kurulan şeker şirketlerinin Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Şirketi ile birleşmesi ihtimali üzerine konulmuştu. Bu birleşme zorunlu değildi. Ancak birleşme kararı alındığı taktirde yasal alt yapısının hazır olması istenmişti¹³⁶.

İşletmeler Bakanlığı'nın hazırladığı ve Bakanlar Kurulu'nun 24 Mayıs 1956 tarihinde sunduğu tasarının gerekçesi bu kanuna neden ihtiyaç duyulduğunu detaylı bir şekilde ortaya koymaktaydı. Şeker sanayisi hem toprağa dayanıyor hem de yarı vergi monopolü halinde bulunuyordu. Dünya genelinde de az ya da çok devlet tanzim rejimine tabi olan şeker sanayisi Türkiye'de özel sermaye ile birleşmiş olduğu için mevcut kanunlar ve mevzuatın gözden geçirilip yenilenmesi gerekmişti. Yeni anlayışa göre kurulacak olan her fabrika hükümetten izin almalıydı. Ayrıca her fabrikaya ham madde sahası ayrılmalı ve bu alan korunmalıydı. Yine yeni kurulacak

¹³² Resmî Gazete, Sayı 4822, 31 Mayıs 1941, s. 1011.

¹³³ Resmî Gazete, Sayı 5311, 22 Ocak 1943, s. 4329.

¹³⁴ Resmî Gazete, Sayı 7090, 27 Aralık 1948, s. 15305.

¹³⁵ Resmî Gazete, Sayı 9345, 29 Haziran 1956, s. 14681-14683.

¹³⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 10, Cilt 12, İçtima 2, 22.VI.1956, s.437.

olan fabrikaların kuruluş bedelleri ile şeker maliyetini yükseltmemek için bazı vergilerden muaf tutulmuşlardı. Başlıca gıda maddelerinden birisi olduğu için pancar ve şekerin satış fiyatı hükümet tarafından belirlenecekti¹³⁷.

Konya vekili Himmet Ölçmen tarafından hazırlanan şeker kanun teklifinin gerekçesi de hemen hemen aynıydı. Özel sermayenin şeker sanayisine katılımı ile ortaya çıkan yeni durumda şirketlerin kârları hissedarlarına dağıtılamamaktaydı¹³⁸.

Demokrat Parti Döneminde Şeker Sanayisinin Genişletilmesi

Türkiye’de devletçi, liberal ve karma ekonomi politikalarının uygulandığı dönemler olsa da şeker sanayisinin çoğunlukla devlet tarafından desteklendiği bir gerçektir¹³⁹. Şeker sanayisinde sulama ve gübreleme gibi sorunlar çözülemediği için 1950 yılına gelindiğinde şeker tüketiminin artmasıyla birlikte fiyatlar da yükselmiş, tüketim azalınca üretim de sınırlandırılmıştı¹⁴⁰. Cumhuriyetle birlikte başlayan şeker sanayisi 1950 yılına gelindiğinde ihtiyacı karşılayamaz hale gelmişti. Üretimin ihtiyaca yetmemesi yeni fabrikaların kurulmasını kaçınılmaz kılmaktaydı. Bu sebeple Demokrat Parti kurduğu yeni fabrikalarla ihtiyacı ülke içinden karşılayarak dövizini korumayı amaçlamıştı¹⁴¹.

1950 yılından sonra yeni bir hamle ile zirai alandaki gelişmeler ve bankaların her sınıftan insana verdiği krediler iş gücünü artırmış ve büyük bir tüketici sınıfının ortaya çıkmasını sağlamıştı¹⁴². Şeker halkın tüketiminde sahip olduğu belirleyici konum sayesinde Demokrat Parti’nin tabana daha çok yayılmasını sağlamış ve imajını da güçlü tutmuştu¹⁴³.

Çukurova’da yapılan denemeler başarılı sonuçlar verdiği halde kamış fabrikası kurmak mümkün olmamıştı. Pancar ziraatı eğitici olduğu kadar kamışa kıyasla şekerin maliyetli olmasına sebep oluyordu. Şekeri 60 kuruşa imal eden ve ihtiyaca yetişmekte zorlanan Türkiye rasyonel fabrikalara ihtiyaç duymaktaydı¹⁴⁴.

¹³⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 10, Cilt 12, İçtima 2, 22.VI.1956, s.1-2.

¹³⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 10, Cilt 12, İçtima 2, 22.VI.1956, s.4.

¹³⁹ Sedat Avcı, a.g.m., s. 292.

¹⁴⁰ Baha Tekand, a.g.e., s. 7.

¹⁴¹ Vasfiye Ötügen, a.g.e., s. 16.

¹⁴² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 10, Cilt 11, İçtima 2, 09.V.1956, s.313.

¹⁴³ Abdullah Takım, Demokrat Parti Dönemi’nde Uygulanan Ekonomi Politikaları ve Sonuçları, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt 67, No: 2, 2012, s. 169.

¹⁴⁴ Yeni İstanbul, 13 Ocak 1950, s. 3.

Pancar ekimi aynı zamanda hayvancılığı da besleyen bir alandı. Pancar hayvan yemi olarak kullanılırken şekeri işlenerek tüketiliyordu¹⁴⁵.

1951 yılına gelindiğinde Demokrat Parti Hükümeti Türkiye'de şeker sanayisinin genişletilmesine karar verdi. Kurulacak olan yeni fabrikaların yerleri geniş kapsamlı etütlerle belirlenmiş ve planları hazırlanmıştı. Ziraat bölgelerinde toprak etütleri ve ekim denemeleri de gerçekleştirilmişti. Gerçekleştirilen bu hamleyle şeker sanayisi 45 şehri kapsamış bulunmaktaydı¹⁴⁶.

Şeker sanayisinin ülke ihtiyaçlarını karşılayabilecek gelişimi sağlamak ve çiftçi ile şeker sanayisi ve fabrika çalışanları arasındaki bağı sağlamlaştırmak için şirket sermayesinin artırılması düşünülmüştü. Ancak bu eylemi şirketin hak ve çıkarlarını ihlal etmeden yapmak ve uygun bir yol bulmak için Prof. Hırş'e bir rapor hazırlatıldı. Buna göre en uygun yol eski ve yeni hisselerle farklı hak ve menfaatler tanıyarak iki farklı hisse grubu oluşturmak oldu. Bununla ilgili yapılacak yasal düzenlemeler ise mevcut mevzuata aykırılık oluşturmamaktaydı. Şeker sanayisine çiftçi sermayesinin de dahil edilmesiyle Şeker Fabrikaları A.Ş.'nin Dr. Hırş'in raporu doğrultusunda yeniden yapılandırılması fabrika yönetiminin talep ettiği bir durumdu¹⁴⁷.

6 Aralık 1951 tarihinde hazırlanarak Adnan Menderes'e sunulan bir raporda yeni kurulacak olan şeker fabrikalarının hangi bölgelerde olması gerektiğine dair araştırmalar yapılmıştı. Öncelikle her şeker fabrikası ham maddeye rahatlıkla ulaşabileceği bir alana sahip olmalıydı. İklim şartlarının uygun olması ve hammadde alanlarının da azami ölçüde su kaynaklarından faydalanabilmesi gerekmektedir. Ayrıca hem demiryollarına hem de karayollarına yakın olması da önemliydi. Bütün bunlara ek olarak üretim yapacak yeterli nüfus olması da fabrikanın devamlılığı açısından önemliydi.

Eskişehir fabrikası çevresindeki pancarları işleyemeyecek duruma düşmüş ve pancar üretiminin bölgede sınırlanmasına sebep olmuştu. Bu sebeple

¹⁴⁵ Akis, 13 Ekim 1954, s. 17.

¹⁴⁶ Turan Veldet, a.g.e., s. III.

¹⁴⁷ BCA, CHP, 490.1.0.0./1452.18.4, 26.01.1951.

Osmaneli'den İzmit'e kadar olan bölgede yıllık 100-150 bin ton pancar işlemek için Adapazarı'nda bir şeker fabrikası kurulması öngörülmekteydi.

Yine Turhal Fabrikası da Eskişehir Fabrikası gibi mevcut pancarları işleyememekte ve üretimi sınırlamaktaydı. Amasya'dan Kavak'a kadar olan alanda üretilen pancarı işlemek için Suluca ile Hacıbayram arasında uygun bir yerde bir fabrika kurulması gerekmekteydi.

Uşak fabrikası, ihtiyacı olan pancarları 320 km uzaklıkta Çivril'den ve bir kısmını da Akşehir, Ilgın ve Kadınhanı civarından temin etmekteydi. Çivril hariç Uşak ile diğer bölgeler arasındaki iktisadi olmayan durum devam etmekteydi. Fabrika'nın bu yükünü almak amacıyla Konya ve civarında bir fabrika kurulması planlanmaktaydı.

Elâzığ ovasını ve Doğanşehir'in bir kısmını içine alan alanda ise merkezi Malatya olmak üzere 75 bin ton pancar işleyebilen bir şeker fabrikası öngörülmüştü. Ancak iklim sıcak olduğu için sulu sahalara ekim yapılmalıydı. Yine Erzincan ve Tercan ovaları, Yukarı ve Aşağı Pasinler ovalarını kapsayan Erzurum ovasında Ilıca bölgesinde 50 bin ton pancar işleyebilecek bir fabrika kurulabileceğine kanaat getirilmişti.

Şeker kamışı ile ilgili yapılan çalışmalar sonucunda Adana bölgesinde 15 bin hektarlık bir alanda yılda 400 bin ton üretim yapılabileceğine kanaat getirilmişti. Bu yıllarda şeker tüketimi milli hazineye yıllık ortalama 110 milyon gelir getirmekteydi.

Yeni kurulması planlanan bu fabrikaların halk sermayesiyle kurulması Demokrat Parti'nin prensiplerine de uymaktaydı. Şeker sanayisi ham maddesini ziraattan aldığı için çiftçilerin sermaye birlikteliği yapması sağlam bir temel oluşturacaktı. Bu yönüyle şeker fabrikaları çiftçi ve halk sermayesiyle finanse edilmeliydi. Bu fabrikaların kurulabilmesi için gereken sermayenin %80'i çiftçi, halk ve yabancı sermaye tarafından sağlanacaktı¹⁴⁸.

¹⁴⁸ BCA, BÖKM, 30.1.0.0/105.652.1, 06.12.1951.

1948-1952 yılları arasında çiftçi edindiği tecrübe sayesinde daha çok pancar ekmeye başlamış ve üçlü ekim nöbeti yerine dörtlü ekim nöbetine geçmişti. Mevcut 4 fabrika üretilen pancarları işleyemez hale gelince yeni fabrikaların kurulması zorunlu hale gelmişti¹⁴⁹.

Türkiye Şeker Fabrikaları'nın 28 Mart 1952 tarihindeki hissedarlar genel heyetine sunulan İdare Meclisi raporunda şeker sanayisinin genişletilme sebebi şöyleydi: Mevcut fabrikaların kapasiteleri artan pancar üretiminin altında kalmaktaydı. Böylece fabrikaların çalışma şartları iyileştirilecek ve pancar ekim sınırlaması kaldırılacaktı. Böylece pancar ziraatı genişletilmiş olacaktı. Başbakanlık umumi Murakabe Heyeti de 1949 yılında hazırladığı bir rapora göre pancar üretiminin fazla olması fabrikaların senede 100-110 günden fazla çalışmasına sebep olmaktaydı. Mevcut fabrikaların kapasitelerini zorlamamak ve çalışma emniyeti sağlayabilmek için yeni fabrikaların ertelenmeden kurulması gerekiyordu¹⁵⁰.

Demokrat Parti, hazırlanan raporlar ve yapılan etütler sonucunda 150 milyon lirası dış finansman olmak üzere 300 milyon liraya 11 adet yeni şeker fabrikası kurmaya karar verdi¹⁵¹. 1953'te Adapazarı, 1954'te Konya, Kütahya ve Amasya Şeker fabrikaları açıldı. 103 milyon liraya mal olan bu dört fabrika senede 93 bin ton üretim kapasitesine sahipti. 1955 yılında da Susurluk, Burdur ve Kayseri 1956 yılında ise Erzurum, Erzincan, Elâzığ ve Malatya fabrikalarının açılmasıyla toplam üretim hacmi 230 bin tona ulaşmıştı¹⁵².

Fabrikaların üçü Fransa'ya sekizi de Almanya'ya sipariş edilmişti¹⁵³. Yeni açılan 11 şeker fabrikasının finansmanı için Pancar Ekicileri İstihsal Kooperatifleri, İktisadi ve Sınai Kalkınma Anonim Şirketleri'nin sermaye taahhütleri, özel mahiyette Milli Bankalar Sermayesi, devlet sermayeli bankaların katılımları, Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş.'nin katılımı ile Alman ve Fransız firmalarının katılımları sağlandı¹⁵⁴.

¹⁴⁹ Cumhuriyet'in 50. Yılında Şeker Sanayimiz, s. 50.

¹⁵⁰ Turan Veldet, a.g.e., s. 688-690.

¹⁵¹ TBMM Tutanak Dergisi, Devre 9, Cilt 25, İçtima 4, 1.XI.1953, s. 12.; Demokrat Parti Neşriyatından Kalkınan Türkiye, a.g.e., s. 66.

¹⁵² Vasfiye Ötügen, a.g.e., s. 121.

¹⁵³ Cumhuriyet'in 50. Yılında Şeker Sanayimiz, s. 26.

¹⁵⁴ Turan Veldet, a.g.e., s. 700.

Adapazarı, Amasya ve Kütahya fabrikalarına öncelikle bankalar kurucu ortak olmuş ardından özel sermaye tarafından satın alınmışlardı. Konya ve Kayseri şeker fabrikalarının sermayelerinin tamamı özel sermaye tarafından sağlanmıştı. Bu özelliklerine rağmen bu beş fabrika Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. tarafından yönetilmekteydi¹⁵⁵.

Adapazarı'nda kurulacak olan şeker fabrikası için Demokrat Parti tarafından bir rapor hazırlandıktan sonra Adapazarı Şeker Fabrikası Türk Anonim Esas Mukavelenamesi hazırlandı. Buna göre bu şirket Türkiye İş Bankası Anonim Şirketi, T.C. Ziraat Bankası, Sümerbank ve Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Şirketi'nin iş birliğiyle kuruldu¹⁵⁶. Ardından Adapazarı'nda pancar şekeri fabrikası kurmak, işletmek ve ilgili girişimlerde bulunmak üzere, merkezi Ankara olmak üzere 99 yıl süre ve 10 milyon lira sermaye ile Adapazarı Şeker Fabrikası Türk Anonim Ortaklığı kuruldu¹⁵⁷. Adapazarı'nda kurulacak olan şeker fabrikası için 10 milyon lira sermaye oluşturulmuş ve faaliyetlere başlanmıştı¹⁵⁸.

Kütahya, Amasya ve Konya'da kurulacak olan üç fabrika için 60 milyon lira gerekmektedir. Ayrıca her fabrika için bir şirket kurmak yerine tek bir şirkete bütün fabrikaları bağlayarak daha tutumlu davranmak düşünülen yöntemlerden birisiydi. Ülkede yeni kurulan şeker fabrikaları ile önceden kurulmuş olanlar arasında uyum ve birliktelik sağlamak adına bu birleşme ideal bir durum meydana getirecekti¹⁵⁹.

Kütahya civarında bir şeker fabrikası kurmak ve şeker sanayisini geliştirmek amacıyla Kütahya merkez olmak üzere 50 yıl süre ve 1 milyon lira sermaye ile "Kütahya Şeker Sanayisini Kalkındırma Türk Anonim Ortaklığı" kuruldu¹⁶⁰. Kütahya'da bir şeker fabrikası kurulması doğrultusunda yapılan etütler sonucunda pancar bölgelerinde 80 bin ton pancar temin edilebileceğine kanaat getirilmişti. Kurulması planlanan Kütahya Şeker Fabrikası Anonim Şirketi'nin ihtiyaç duyduğu 8 milyon lira sermaye çeşitli kurumlardan alınarak finansman sağlanmaya çalışıldı.

¹⁵⁵ Sedat Avcı, a.g.m., s. 293.

¹⁵⁶ BCA, Cumhuriyet Halk Partisi, 490.1.0.0/1452.18.5, 00.00.1951.

¹⁵⁷ BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/127.90.6, 12.12.1951.

¹⁵⁸ BCA, BÖKM, 30.1.0.0/105.652.3, 18.04.1952.

¹⁵⁹ BCA, BÖKM, 30.1.0.0/105.652.3, 18.04.1952.

¹⁶⁰ BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/129.51.15, 04.07.1952.

Sonuç olarak bu sermayenin halk ve çiftçi sermayesine dayanması kaçınılmazdı. Ancak yeni kurulacak bu fabrika şekeri daha pahalıya satmak zorundaydı¹⁶¹.

Amasya'da pancar şekeri fabrikası kurmak ve işletmek amacıyla merkezi Ankara olmak üzere 99 yıl süre ve 10 milyon lira sermaye ile "Amasya Şeker Fabrikası Anonim Ortaklığı" kuruldu¹⁶². Turhal Şeker Fabrikası'nın sahip olduğu bazı üretim alanları yeni kurulan Amasya Şeker Fabrikası'na 25 yıl süre ile imtiyaz olarak verildi¹⁶³.

Demokrat Parti döneminde açılan şeker fabrikalarından birisi de Burdur Şeker Fabrikası'dır. 26 Nisan 1954 tarihinde kurulan bu fabrika yaklaşık bir sene sonra ilk şekerini çıkarabilmişti. Böylece Burdur'un gül ve meyva bahçelerinden oluşan ekonomisine şeker de eklenmiş oldu. Bu fabrika senede 200 bin ton pancar işleyerek 30 bin ton şeker üretebilecek kapasiteye sahipti¹⁶⁴. Ayrıca Burdur Şeker Fabrikası çiftçilerinin katılabileceği Pancar Ekicileri İstihsal Kooperatifi kurulmuş ve çiftçi ortaklardan 6,275,000 lira sermaye güvencesi sağlanmıştı¹⁶⁵. Şeker fabrikası kurmak ve şeker sanayisi ile ilgili teşebbüslerde bulunmak amacıyla merkezi Burdur olmak üzere 99 yıl süre ve 1 milyon lira sermaye ile "Burdur ve Havalisi Şeker Sanayisini Kalkındırma Türk Anonim Şirketi" kuruldu¹⁶⁶.

1952 yılında 130 milyon lirayı aşan bir gelire sahip olan şeker sanayisi mali açıdan da desteklenmesi gereken bir alandı. Demokrat Parti şeker sanayisinde teşvik edici ve faaliyet araçlarını harekete geçiren bir politika oluşturmaya çalışmaktaydı¹⁶⁷.

Pancar şekeri fabrikası kurmak, işletmek ve şeker sanayisi ile ilgili işleri yürütmek amacıyla merkezi Ankara olmak üzere 99 yıl süre ve 10 milyon sermaye ile "Konya Şeker Fabrikası Anonim Şirketi" kuruldu¹⁶⁸. Turhal Şeker Fabrikası'nın imtiyaz alanında olan Kangal ve Gürun kazaları yeni kurulacak olan Malatya Şeker

¹⁶¹ BCA, BÖKM, 30.1.0.0/105.652.4, 26.07.1952.

¹⁶² BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/130.70.2, 12.08.1952.

¹⁶³ BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/130.90.2, 02.12.1952.

¹⁶⁴ Vasfiye Ötügen, a.g.e., s. 21-22.

¹⁶⁵ Vasfiye Ötügen, a.g.e., s. 24.

¹⁶⁶ BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/133.67.13, 15.08.1953.

¹⁶⁷ BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/133.67.13, 15.08.1953.

¹⁶⁸ BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/135.17.6, 15.02.1954.

Fabrikası'na verildi¹⁶⁹. Turhal Şeker fabrikasının imtiyaz alanında olan Suşehri kazası yeni kurulacak olan Erzincan Şeker Fabrikası'na verildi¹⁷⁰. Uşak Şeker Fabrikası'nın imtiyaz sahasına dahil olan Konya ili Konya'da kurulması planlanan şeker fabrikasının imtiyaz alanına dahil edildi¹⁷¹.

Kayseri'de pancar şekeri fabrikası kurmak ve şeker sanayisi meydana getirmek üzere merkezi Ankara'da olmak üzere 99 yıl süre ve 12 milyon lira sermaye ile Kayseri Şeker Fabrikası Anonim Şirketi kuruldu¹⁷². Şeker sanayisi ile uğraşmak ve merkezi Burdur'da olmak üzere 99 yıl süre ve 600 bin lira sermaye ile "Burdur ve Cıvarı Şeker Sanayisini Kalkındırma Türk Anonim Şirketi" kuruldu¹⁷³.

Burdur Şeker Fabrikası, Amasya ve Konya Fabrikaları gibi D.B.H.G işletmesi tarafından kurulmuştu. Bu Alman kuruluşu dört büyük imalat firmasının birleşiminden oluşmaktaydı. Yine fabrikanın inşaatında 11 Türk Yüksek inşaat mühendisi, 1 yüksek makine mühendisi ve 1 yüksek elektrik mühendisi görev almıştı¹⁷⁴.

Susurluk, Elâzığ ve Erzurum'da kurulacak şeker fabrikaları için Bakanlar Kurulu kararları ile ilk adım atılmıştı. Bu şehirler ve onları çevreleyen alanlarda Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. faaliyette bulunmaya yetkili kılınmıştı¹⁷⁵.

Celal Bayar 1955 yılında mecliste verdiği uzun nutkunda şeker sanayisi ile ilgili bilgiler de vermiştir. Aynı yıl faaliyete geçen Susurluk, Burdur ve Kayseri fabrikaları ile şeker üretiminin 300 bin tona, 1956 yılında Elâzığ, Erzincan, Erzurum ve Malatya fabrikalarının devreye girmesiyle de 400 bin tona çıkması beklenmekteydi¹⁷⁶.

1956 yılında mevcut bulunan 15 şeker fabrikası üretim kapasitesini 400 bin tona yükseltmişti. Bu genişlemenin en büyük sebebi 1949 yılında 120 bin ton olan

¹⁶⁹ BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/135.25.18, 10.03.1954.

¹⁷⁰ BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/135.29.2, 10.03.1954.

¹⁷¹ BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/135.42.18, 25.04.1954.

¹⁷² BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/137.98.11, 26.11.1954.

¹⁷³ BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/139.43.1, 06.05.1955.

¹⁷⁴ Vasfiye Ötügen, a.g.e., s. 25.

¹⁷⁵ Resmî Gazete, Sayı 8708, 15 Mayıs 1954, s. 9390,

¹⁷⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 10, Cilt 8, İçtima 2, 1.11.1955, s.13.

şeker tüketiminin 1956 yılında 245 bin tona çıkmasıydı¹⁷⁷. Şeker üretiminin %42'sini 1950 öncesinde kurulan 4 fabrika %58'ini ise yeni kurulan 11 fabrika gerçekleştirmekteydi. Şeker şirketi genel müdürü Baha Esat Tekand, Ankara'da seçimlerden önce şeker fabrikasının kurulacağını müjdelemekteydi. Kastamonu, Ankara ve Adana'da temelleri atılan fabrikalar Demokrat Parti döneminde şeker sanayisinin çok yönlü ikinci genişleme hamlesiydi¹⁷⁸.

Demokrat Parti Döneminde Şeker Sanayisinin Gelişimi ve Ülke Ekonomisindeki Yeri

Celal Bayar, 4. Toplantı Yılı'nı açış nutkunda şahsi teşebbüsü iş sahasına çıkarmak istediklerini ve şeker fabrikalarının da bu anlayışla ortaya çıkacağını vurgulamıştı¹⁷⁹. Adnan Menderes, 1954 yılında okuduğu hükümet programında şeker tüketim vergisinde esaslı bir ıslahat ve tadilat yapıldığını ve bu yolda çalışmaya devam edeceklerini belirtmekteydi¹⁸⁰. Gerçekleştirilen sanayi hamlesiyle ülkenin birçok bölgesinde tek mahsullü ziraat sisteminden çok mahsullü ziraat sistemine geçilmiş oldu. Ülkede 7 milyon dönüm alan pancar ekilirken 204 bin civarında üretici bulunmaktaydı. 1957 yılında çiftçilere prim olarak 260 milyon lira pancar bedeli ödendi¹⁸¹.

DP'den ayrılarak Hürriyet Partisi'ne katılan vekillerden Ekrem Alican'ın şeker politikaları ile ilgili eleştirilerine göre Kütahya Şeker Fabrikası'nın kurulmasıyla Eskişehir Şeker Fabrikası'nın 80 bin tonluk kapasitesi eksik kalmış ve 280 binden 200 bine düşmüştü. Bu 80 binlik kapasite yeni kurulan Kütahya Şeker Fabrikası'na verilmişti¹⁸². Adnan Menderes bu iddiaya verdiği cevapta Eskişehir'de 1955'te büyük bir kuraklık yaşandığını ve Kütahya Şeker Fabrikası'nı inşa etmenin hatalı bir hareket olmadığını belirtmekteydi¹⁸³.

Adnan Menderes, mecliste yaptığı konuşmada yöneltilen eleştirilere doğrudan yanıt vermişti. Şeker fabrikalarının birer seçim yatırımı olmadığını,

¹⁷⁷ Turan Veldet, a.g.e., s. IV.

¹⁷⁸ Akis, 31 Mayıs 1958, s. 20.

¹⁷⁹ TBMM Tutanak Dergisi, Devre 9, Cilt 25, İçtima 4, 1.XI.1953, s. 12.

¹⁸⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 10, Cilt 1, İçtima F, 24.V.1954, s. 29.

¹⁸¹ Turan Veldet, a.g.e., s. VI.

¹⁸² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 10, Cilt 10, İçtima 2, 22.II.1956, s.436.

¹⁸³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 10, Cilt 10, İçtima 2, 22.II.1956, s.458.

fabrikaların işlediğini, ülkenin ihtiyacını karşıladığını ve böylece yaklaşık 30-40 milyon dolarlık bir dövizin ülke içinde kaldığını vurgulamaktaydı¹⁸⁴. 1956 yılında yürürlüğe giren Şeker Kanunu'nun amacı şeker sanayisinde sermaye dengesini sağlamak, çiftçilerin haklarını korumak, şeker üretim ve ihracatını teşvik etmek ve şeker tüketim vergisi belirli esaslara dayanan bir düzen oluşturmaktı¹⁸⁵.

1950-56 yılları arasında Türkiye'de nüfus başına düşen şeker tüketimi 8-9 kilo arasındaydı¹⁸⁶. 1955 yılına gelindiğine ekonomik sıkıntıların artmasıyla birlikte şeker kişi başına ayda bir kilo olacak şekilde karneye bağlanmıştı¹⁸⁷. Menderes'e göre 1950'de 100 bin ton şeker tüketen Türkiye 1956'da 260 bin ton şeker tüketmekteydi. Nüfusun ve şeker tüketiminin artması karne uygulamasının tek sebebiydi. II. Dünya Savaşı'nın zor şartlarında kabul edilen Milli Korunma Kanunu DP döneminde daha da ağırlaştırılarak kabul edildi¹⁸⁸. 1957 yılına gelindiğinde şeker sanayisinde meydana gelen genişleme, mali imkânlar, şeker tüketimi ve zirai kalkınma gibi farklı açılardan bakıldığında birbirinden farklı ve çelişkili sonuçlar yansıtabilmektedir. Cumhuriyet döneminde şeker fabrikalarının kurulması ve özellikle DP döneminde genişletilmesi zaman zaman eleştiri konusu olmaktadır. Bununla birlikte şeker sanayisinin ziraat alanında yarattığı olumlu etkiler genel kabul gören bir durumdu¹⁸⁹. Şekerin bir besin maddesi olması sebebiyle devlet müdahalesine maruz bırakılmaması ve özel sektörün şeker sanayisinde varlık göstermesiyle bu ürünün ucuzlayacağı dillendirilen bir görüştü.

Yeni kurulan fabrikalar şirketin durumunu epeyce sarsmıştı. Şeker Fabrikaları, Merkez Bankası'ndan 100 milyon lira istemiş ancak 30 milyon lira alabilmişti. Şirket, içinde bulunduğu yılın pancar bedellerini ödeyemeyecek bir durumdaydı. Çiftçinin şikâyet etmesinden korkan şirket 175 milyon liraya ihtiyaç duymaktaydı. Bu yıllarda sermaye artırımı talebi de yeni çıkacak olan şeker kanunundan dolayı bekletilmekteydi¹⁹⁰. Bununla beraber yeni fabrikalar

¹⁸⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 10, Cilt 10, İçtima 2, 27.II.1956, s.956.

¹⁸⁵ Turan Veldet, a.g.e., s. VII.

¹⁸⁶ Turan Veldet, a.g.e., s. 20.

¹⁸⁷ Oktay Yenal, Cumhuriyet'in İktisat Tarihi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010, s. 105.

¹⁸⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 10, Cilt 12, İçtima 2, 06.VI.1956, s.168.; Resmî Gazete, Sayı 9329, 11 Haziran 1956, s. 14521-14525.

¹⁸⁹ Baha Tekand, a.g.e., s. 3.

¹⁹⁰ BCA, BÖKM, 30.1.0.0/105.653.1, 09.11.1955.

kuruldukları tarihten itibaren 194 bin ton şeker üretmişlerdi. Bu şekerlerin tonu 118 dolardan toplam değeri 22,392,000 dolardır. Yeni fabrikalar kurulmamış olsa 210 bin ton şeker ithalatı karşılığında yaklaşık 25 milyar dolar kaybedilmiş olacaktı¹⁹¹.

II. Dünya Savaşı ile birlikte duraklama geçiren dünya şeker üretimi kendisini toparlamış ve eski düzeyine dönmüştü. Uluslararası ticareti düzenlemek amacıyla yeni bir şeker antlaşmasına ihtiyaç duyulunca 13 Temmuz 1953 tarihinde Londra'da hem ithalat hem de ihracat yapan 50 ülke 5 yıllık bir antlaşma imzaladılar. Böylece şeker ihracatı kontenjana bağlanmış oldu. Antlaşmanın bazı hükümleri 1956 yılında bir protokol ile değiştirildi. 1958 yılında ise Cenevre'de 5 yıllık yeni bir antlaşma imzalanmıştı. Bu antlaşma ile kontenjanları kullanarak ihracatı kontrol etmek ve fiyat istikrarını sağlamak planlanmıştı. Bununla birlikte 1961 yılına kadar dünyada şeker üretiminin artması fiyatlar üzerinde olumsuz bir etkiye sebep olmuştu. Uluslararası şartların da etkisiyle bu antlaşma fiyat istikrarını sağlayamamıştı¹⁹².

Tablo 1: 1950-1960 Yılları Arasında Türkiye'de Şeker Ekim ve Üretimi

Yıllar	Ekim Alanı (Bin Hektar)	Üretim Miktarı (Ton)	Çiftçinin Eline Geçen Fiyatlar TL/KG
1950	50.953	855.066	0,09
1951	50.800	1.363.000	0,06
1952	48.020	1.068.936	0,06
1953	52.600	1.170.000	0,06
1954	71.244	1.200.000	0,06
1955	97.450	1.736.000	0,08
1956	119.509	1.791.192	0,09
1957	143.907	2.206.357	0,11
1958	140.069	2.337.619	0,13
1959	165.260	3.468.900	0,15
1960	202.917	4.384.647	0,15

Kaynak: TÜİK İstatistik Göstergeler 1923-2011.

Şeker fabrikalarının kurulmasıyla birlikte idari, zirai ve teknik alanda birliktelik sağlanmış oldu. Pancar ziraatı daha geniş alanlara yayıldı. Çiftçilere gerekli cihaz ve gübre temin edildi. Pancar hastalıkları ve haşere ile mücadele edilerek verimin artırılması mümkün olmuştu. Şirket, tohum üreme çiftliklerinde

¹⁹¹ BCA, BÖKM, 30.1.0.0/129.170.10, 25.02.1956.; TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 10, Cilt 10, İçtima 2, 20.II.1956, s.309.

¹⁹² Cumhuriyet'in 50. Yılında Şeker Sanayimiz, s. 89.

ürettiği veya ithal ettiği tohumları ücretsiz olarak çiftçilere dağıtmıştı. Şirketlerin birleşmesiyle kredi ve finansman işleri daha da kolaylaşmış, fabrikalar ise tam kapasite çalışmaya başlamıştı. Fiyatlar düşürülerek şeker tüketimi artırılmıştı. Şeker fabrikalarının kurulmasıyla ithalat azalınca ülkeden çıkan döviz azaldığı gibi Şeker Fabrikaları A.Ş. kurulduğu günden itibaren devlete vergi ödemekteydi. 1956 yılında şirketin devlete ödediği vergi 188 milyon lira civarındaydı¹⁹³.

1959 yılına gelindiğinde Türkiye'nin öz kaynakları, yatırımları ve işletme ihtiyaçlarını karşılayamadığı için Şeker Fabrikası çeşitli kurumlara 791.888.000 lira borçlanmış ve pancar bedellerinden 154 milyon lira 1958 yılında ödenemediği için 1959 yılına devredilmişti. Pancar fiyatlarında yapılan ayarlamalar ve öz kaynaklar yeterli gelmemekteydi¹⁹⁴.

Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. ülkede burjuvazi yaratmak, şeker ithalatını ortadan kaldırmak gibi faydalı işler yürütmüştü. Yönetim bu sanayiye tekel altına almıştı. Şirketin bünyesinde bankalar, sigorta şirketleri, kooperatifler, taşımacılık ve madenlerle ilgili birçok yapılanma söz konusuydu. Bununla birlikte 1950 yılında şeker 130 kuruş iken 1956'da 160, 1957'de 200, 1958'de ise 300 kuruşa çıkmıştı¹⁹⁵. Fiyatların yükselmesiyle birlikte halkın alım gücü azalsa da Türkiye Şeker Fabrikaları yüksek kârlar elde edebilmek için fiyatları düşürmemişti. 1960 yılında şirketin elinde 300 bin ton stok bulunmaktaydı¹⁹⁶. Aslında şirket bir taraftan aşırı bir şekilde genişliyor diğer taraftan da DP döneminde kurulan fabrikaların ortaya çıkardığı aşırı yük şeker fiyatlarına yansyordu.

Demokrat Parti döneminde şeker sanayisinin genişletilmesiyle birlikte Türkiye ithalatı 1955 yılında bitirmiş ve 1956 yılında ihracata başlamıştı¹⁹⁷. Bununla birlikte Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle devletin ekonomi alanındaki rolü azaltılarak özel sektör ön plana çıkartılmak istense de KİT'ler dolayısıyla devlet müdahalesi daha da artmıştır. 1958 yılına doğru artan ithalatı engelleyebilmek için gümrük uygulamaları güçlendirildi¹⁹⁸.

¹⁹³ Turan Veldet, a.g.e., s. 581.

¹⁹⁴ BCA, BÖKM, 30.1.0.0/105.654.1, 00.00.1959.

¹⁹⁵ Cumhuriyet'in 50. Yılında Şeker Sanayimiz, s. 106.

¹⁹⁶ Y. N. Rozaliyev, a.g.e., s. 234.

¹⁹⁷ Cumhuriyet'in 50. Yılında Şeker Sanayimiz, s. 50.

¹⁹⁸ Abdullah Takım, a.g.m., s. 182.

1950'li yıllarda ülkenin şekere duyduğu ihtiyaç artarken döviz kaynaklarını planlı bir şekilde kullanmanın getirdiği zorunluluklar yetinme ve yetindikçe de ucuzlatma politikasını beraberinde getiriyordu. Bunun için yeni tesisler kurulması gerekiyordu. Yapılan araştırmalara göre kamış şekerinde Adana en elverişli şartlara sahipti¹⁹⁹. 1960 yılına gelindiğinde Ankara, Kastamonu ve Adana şeker fabrikalarının inşası devam etmekteydi. Ancak Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Şirketi hem yatırımları hem de işletme ihtiyaçlarını karşılayamaz hale gelmişti²⁰⁰.

Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Şirketi tarafından Adana İncirlik bölgesinde bir kamış şekeri fabrikası kurulup işletilmesi onaylanmıştı²⁰¹. Kastamonu, Adana ve Ankara şeker fabrikalarının ilan edilen zamanlarda açılabilmesi için şantiyeler açılmış ve gerekli tedbirler alınmıştı. Kastamonu Fabrikası'nın 1959, Ankara ve Adana fabrikalarının ise 1960 yılında açılması planlanmıştı²⁰². 1957 ve 1958 yıllarında bu fabrikaların temelleri atılsa da tarımsal ekonomik güçlükler sebebiyle Adana fabrikasından vazgeçilmiş, Ankara fabrikası 1962'de, Kastamonu fabrikası ise 1963'te Demokrat Parti'den sonra hizmete açılabilmişti²⁰³. II. Dünya Savaşı ile birlikte pancar şekeri zirai boyutu olması sebebiyle önemli bir ticari denge unsuru haline gelmişti. 1957 yılı itibarı ile dünya şeker üretimi yaklaşık 41 milyon tona ulaştı. Bunun 16 milyon tonunu şeker pancarı, 24 milyon tonunu ise şeker kamışı oluşturmaktaydı²⁰⁴.

Türkiye ve İran arasında imzalanan Transit Antlaşması kapsamında Türkiye, İran'a 50 bin ton şeker ihraç etmişti. Türkiye Cumhuriyeti ülke içinde ihtiyacı karşıladığı gibi 1959-1961 arasında toplam 471 bin ton şeker ihracatı yaptı²⁰⁵. Şeker ihracatı temel bir politika değildi. Dünya fiyatlarının düşük olması üzerine mevcut üretim fazlası şekerler maliyetinin altında ihraç edilmişti. Bu sebeple ihracat yapmak amacıyla şeker üretimi söz konusu değildi. Sadece 1961 yılında 257 bin ton şeker

¹⁹⁹ Turan Veldet, a.g.e., s. 698.

²⁰⁰ BCA, BÖKM, 30.1.0.0/105.655.1, 01.03.1960.

²⁰¹ BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/147.51.11, 01.10.1957.

²⁰² BCA, BÖKM, 30.1.0.0/105.653.7, 28.12.1957.

²⁰³ Cumhuriyet'in 50. Yılında Şeker Sanayimiz, a.g.e., s. 26.

²⁰⁴ Turan Veldet, a.g.e., s. 18.

²⁰⁵ Deniz Akpınar-Vedat Karadeniz, Erzincan Şeker Fabrikasının Kuruluşu, Gelişimi ve Geleceği, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt 8, Sayı 39, Ağustos 2015, s. 241.

ihraç edilerek 17 milyon dolar civarında döviz elde edilmişti²⁰⁶. CHP'ye göre ihraç edilen şeker kilo başına 60 kuruş zarar etmekteydi ki bu zarar kişi başına 196 kuruş yük anlamına gelmekteydi. Bu zarar aile başına hesap edildiğinde ise yol vergisinden daha ağır bir yükü²⁰⁷.

Sonuç

Pancar şeker sanayisi devlete gelir sağlayan, kendisiyle alakalı alanlarda istihdam yaratan ve dış ticaret dengesi açısından olumlu katkı sunabilen çok yönlü bir üründür. Şeker endüstrisinin kurulmaya başlandığı 1926 yılında 63 bin ton şeker ithal edilirken 13 milyon lira ödeme yapılmaktaydı. Cumhuriyetle birlikte şeker politikaları oluşturulmaya başlamış ve olgunlaşmıştır. Lozan'ın gümrük kısıtlamaları 1929 yılına kadar himaye fırsatı vermeyince şeker sanayisine birtakım imtiyaz ve muafiyetler tanınmış ancak bu da yeterli olmayınca Şeker İhisarı kurulmuştur. Osmanlı Devleti'nin olumsuz kaderini miras alan Cumhuriyet yöneticileri 5 yıl daha beklemek zorundaydı. Gümrük tarifesiyle birlikte bir gıda maddesi olan şeker ürünü üzerindeki inhisar da kaldırılmıştır. Cumhuriyetle birlikte I. Dünya Savaşı'ndaki şeker sıkıntısı II. Dünya Savaşı'nda yaşanmamıştı. Şeker ürününde yaşanan dışa bağımlılıktan kurtulmak adına başlayan bu mücadele Demokrat Parti döneminde genişleyerek devam etti.

1930'lu yılların şartları gereği uygulanan karma ekonomi ve devletçi politikalar şeker sanayisini özel sektöre kapatmıştı. Demokrat Parti iktidarı ise şeker sanayisini hem çiftçi kooperatifleri hem de yabancı sermayenin katılımına açık hale getirdi. Bu sebeple mevcut kanunların bu duruma göre yeniden düzenlenmesi gerekmektedir. 1934 yılında Turhal Fabrikası'nın kurulmasıyla beraber dört fabrikanın amacı ülkenin ihtiyacını içeriden karşılayabilmektir. Ancak şeker tüketiminin artmasıyla beraber bu sanayinin genişletilmesi ihtiyacı oluşmuştu. Demokrat Parti, bu amaçla pancar ekimindeki sınırlamaları kaldırmış, yeni fabrikalar kurmuş, tek mahsul yerine çok mahsullü ziraat anlayışını genişletmeye çalışmış ve çiftçileri fabrikaların sermayesine dahil etmiştir.

²⁰⁶ Cumhuriyet'in 50. Yılında Şeker Sanayimiz, a.g.e., s. 104.

²⁰⁷ İktisadi Kalkınma, CHP Genel Sekreterliği, Araştırma ve Dökümantasyon Bürosu Yayın No: 3, Güzel Sanatlar Matbaası, Ankara 1958, s. 69.

Demokrat Parti her ne kadar sanayide özel teşebbüsü ilke olarak kabul etmişse de şeker fabrikalarının kurulma süreci göstermiştir ki devlet desteği olmadan böyle bir sanayi hamlesi gerçekleştirilemezdi. Şeker politikaları söz konusu olduğunda Demokrat Parti, söylemde CHP ile ekonomi prensipleri üzerinden ters düşse de eylemde onun politikalarını devam ettirmiştir.

Türkiye'de şeker tüketiminin artması orta halli halk ve çiftçilerin refah düzeyinin yükselmesi ve karayollarının genişlemesi ile yakından alakalıydı. Şeker tüketiminin 1950 yılında 128 bin tondan 1952 yılında 179 bin tona yükselmesi yeni fabrikaların kurulmasını kaçınılmaz kılmaktaydı. Çiftçilerin ve yabancı sermayenin yeterli olmadığı durumlarda İş Bankası, Sümerbank ve Ziraat Bankaları aracılığıyla devlet sermaye desteği sağlamaktaydı. Bu politika doğrultusunda çiftçi ve özel sektörün sermayesi arttıkça devlet teşekküllerinin şeker sanayisinden çıkması da planlanmaktaydı.

1952 yılında 130 milyon lirayı aşan bir gelire sahip olan şeker sanayisi mali açıdan da desteklenmesi gereken bir alandı. Demokrat Parti şeker sanayisinde teşvik edici ve faaliyet araçlarını harekete geçiren bir politika oluşturmaya çalışmıştı. Bununla birlikte şeker sanayisinin çok kısa bir sürede genişletilmesi, pancar bedellerinin ertelenmesi bu sürecin iyi hesaplanıp planlanmadığını da göstermekteydi. 1959-1960 yıllarında pancar üretiminin armasıyla beraber ihtiyaç fazlası şekerleri elden çıkarmak amacıyla maliyetinin altında ihracat gerçekleştirilmişti.

Pancar şeker sanayisi kurmak ve geliştirmek 1800'lü yıllardan beri Avrupa örneğinde görüldüğü gibi devlet himayesine muhtaçtır. Cumhuriyet yöneticileri kamışa göre pahalı olan pancarı tercih ve himaye etmiştir. Bununla birlikte hem Atatürk hem de DP döneminde özel sermayenin savunuculuğunu yapan kişi ya da gruplar bu politikayı hedef tahtasına koymuşlardır. Şeker sanayisine tanınan imtiyaz ve muafiyetlere rağmen zarar etmesini eleştiren Hüsnü Kitabacı, Ahmet Ağaoğlu, Adana vekili Zamir Bey gibi siyasetçiler ile Walker D. Hines ve Hollis B. Chenery gibi uzmanlar devletin bu sanayi dalında yer almasını doğru bulmuyorlardı. Bu zihniyet Demokrat Parti'nin şeker sanayisini daha da genişletmesini seçim yatırımı olarak görüyordu. Bununla birlikte Atatürk döneminde başlayan ve DP döneminde

geniştirilen şeker sanayisi demiryolu taşımacılığı, kömür madenciliği, hayvan yemi, zirai istihdam gibi çok yönlü ve gerçekçi bir politikaydı. Atatürk'ün ve Celal Bayar'ın 1930'lu yıllarda çerçevesini çizdiği tarım ve tarıma dayalı sanayinin geliştirilmesi yönündeki bu politika sadece şeker fiyatlarının pahalıya mal olmasından ibaret değildi.

KAYNAKÇA

1. ARŞİVLER

- BCA, MGM, 030.10.0.0/181.248.3, 18.02.1932.
BCA, MGM, 030.10.0.0/181.248.7, 00.00.1933.
BCA, MGM, 030.10.0.0/181.248.10, 30.12.1935.
BCA, MGM, 030.10.0.0/181.249.3, 21.01.1939.
BCA, MGM, 030.10.0.0/181.249.4, 06.02.1940.
BCA, MGM, 030.10.0.0/158.112.9, 02.09.1941.
BCA, MGM, 030.10.0.0/163.140.13, 02.12.1942.
BCA, KDB 1920-1928-, 30.18.1.1/12.72.9, 25.01.1925.
BCA, KDB 1920-1928-, 30.18.1.1/16.68.4, 04.11.1925.
BCA, KDB 1920-1928-, 30.18.1.1/17.90.11, 31.01.1926.
BCA, KDB 1920-1928-, 30.18.1.1/21.69.7, 14.11.1926.
BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/1.13.21, 16.01.1929.
BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/11.33.18, 21.05.1930.
BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/12.42.3, 09.06.1930.
BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/12.47.17, 05.07.1930.
BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/14.70.13, 22.10.1930.
BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/19.26.2, 12.04.1931.
BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/25.9.6, 31.01.1932.
BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/37.42.16, 04.06.1933.
BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/40.80.11, 12.11.1933.
BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/56.53.6, 08.06.1935.
BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/74.35.13, 30.04.1937.
BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/85.118.3, 28.01.1939.
BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/86.40.1, 11.05.1939.
BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/89.130.7, 03.02.1940.
BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/100.92.11, 14.11.1942.
BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/119.26.12, 06.04.1949.
BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/125.34.2, 25.04.1951.
BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/127.90.6, 12.12.1951.
BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/129.51.15, 04.07.1952.
BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/130.70.2, 12.08.1952.
BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/130.90.2, 02.12.1952.
BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/133.67.13, 15.08.1953.
BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/134.106.17, 18.01.1954.
BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/135.17.8, 09.02.1954.
BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/135.17.6, 15.02.1954.
BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/135.22.3, 20.02.1954.

BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/135.25.18, 10.03.1954.
BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/135.42.18, 25.04.1954.
BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/137.94.20, 19.10.1954.
BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/137.98.11, 26.11.1954.
BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/139.43.1, 06.05.1955.
BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/139.50.19, 21.05.1955.
BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/139.55.4, 18.06.1955.
BCA, KDB 1928-, 30.18.1.2/147.51.11, 01.10.1957.
BCA, BÖKM, 30.1.0.0/105.652.1, 06.12.1951.
BCA, BÖKM, 30.1.0.0/105.652.3, 18.04.1952.
BCA, BÖKM, 30.1.0.0/105.652.4, 26.07.1952.
BCA, BÖKM, 30.1.0.0/105.652.13, 25.05.1953.
BCA, BÖKM, 30.1.0.0/105.653.1, 09.11.1955.
BCA, BÖKM, 30.1.0.0/129.170.10, 25.02.1956.
BCA, BÖKM, 30.1.0.0/105.653.7, 28.12.1957.
BCA, BÖKM, 30.1.0.0/105.653.9, 26.11.1958.
BCA, BÖKM, 30.1.0.0/105.654.1, 00.00.1959.
BCA, BÖKM, 30.1.0.0/105.655.1, 01.03.1960.
BCA, CHP, 490.1.0.0./1452.18.5, 00.00.1951.
BCA, CHP, 490.1.0.0./1452.18.4, 26.01.1951.

2. SÜRELİ YAYINLAR

Akis, 13 Ekim 1954, s. 17.
Akis, 31 Mayıs 1958, s. 20.
Cumhuriyet, 19 Ağustos 1930, s. 1-3.
Cumhuriyet, 28 Ağustos 1933, s. 4.
Pancar, Sayı 18, Mart 1953, s. 15.
Yeni İstanbul, 13 Ocak 1950, s. 3.

3. RESMÎ YAYINLAR

Resmî Gazete, Sayı 92, 14 Nisan 1925, s. 62-63.
Resmî Gazete, Sayı 290, 6 Şubat 1926, s. 943-944.
Resmî Gazete, Sayı 2112, 31 Mayıs 1932, s. 1517.
Resmî Gazete, Sayı 2143, 6 Temmuz 1932, s. 1692.
Resmî Gazete, Sayı 3030, 17 Haziran 1935, s. 5344.
Resmî Gazete, Sayı 3047, 6 Temmuz 1935, s. 5459.
Resmî Gazete, Sayı 3517, 26 Ocak 1937, s. 7581.
Resmî Gazete, Sayı 4822, 31 Mayıs 1941, s. 1011.
Resmî Gazete, Sayı 5311, 22 Ocak 1943, s. 4329.
Resmî Gazete, Sayı 7090, 27 Aralık 1948, s. 15305.
Resmî Gazete, Sayı 8708, 15 Mayıs 1954, s. 9390,
Resmî Gazete, Sayı 9345, 29 Haziran 1956, s. 14681-14683.

TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 3, Cilt 20, Birleşim 74, 10.06.1930, s. 162.
TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 4, Cilt 9, Birleşim 76, 02.07.1932, s. 446-454.
TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 5, Cilt 3, İçtima F., 4 Mayıs 1935 s. 42-43.
TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 5, Cilt 4, Birleşim 37, 12.06.1935, s. 147.
TBMM Tutanak Dergisi, Devre 9, Cilt 25, İçtima 4, 1.XI.1953, s. 12.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 10, Cilt 1, İçtima F, 24.V.1954, s. 29.
TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 10, Cilt 8, İçtima 2, 1.11.1955, s.13.
TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 10, Cilt 10, İçtima 2, 20.II.1956, s.309.
TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 10, Cilt 10, İçtima 2, 22.II.1956, s.436.
TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 10, Cilt 11, İçtima 2, 09.V.1956, s.313.
TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 10, Cilt 12, İçtima 2, 06.VI.1956, s.168.
TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 10, Cilt 12, İçtima 2, 22.VI.1956, s.437.

Cumhuriyet'in 50. Yılında Şeker Sanayimiz, Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş.
Neşriyatı No: 181, Mars Ticaret ve Sanayi A.Ş. Matbaası, Ankara 1973.

Demokrat Parti Neşriyatından Kalkınan Türkiye, Desen Matbaası, Ankara 1954.

İktisadi Kalkınma, CHP Genel Sekreterliği, Araştırma ve Dökümantasyon Bürosu
Yayın No: 3, Güzel Sanatlar Matbaası, Ankara 1958.

Şeker Sanayimiz Hakkında Dr. Gustav Mikusch Tarafından Hazırlanan Rapor, T.C.
İktisat Vekaleti, Ankara Başvekalet Matbaası 1934.

Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış, Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi Yayını,
Devlet Basımevi, İstanbul 1938.

Türkiye Şeker Sanayii, Kuruluşu, Gelişmesi ve Olgunlaşması 1926-1950, Türkiye
Şeker Fabrikaları A.Ş., Ankara 1950.

4. KİTAPLAR

Bozdemir, Mustafa, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Endüstriyel Mirasımız, İstanbul
Ticaret Odası Ekonomik ve Sosyal Tarih Yayınları, Yayın No: 2010-79, İstanbul
2011.

Eldem, Vedat, Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi,
TTK, Ankara 1994.

İnan, Afet, Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı 1933,
TTK, Ankara 1972, s. 14.

Kepenek, Yakup & Yentürk, Nurhan, Türkiye Ekonomisi, Remzi Kitabevi, 12.
Basım, İstanbul 2001, s. 211.

Ökçün, A. Gündüz, Türkiye İktisat Kongresi 1923 - İzmir Haberler, Belgeler,
Yorumlar, Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları, Ankara 1997.

Ötüken, Vasfiye, Türkiye'de Şeker, Dizerkonca Matbaası, İstanbul 1955.

Quataert, Donald, Anadolu'da Osmanlı Reformu ve Tarım 1876-1908, Çev.: Nilay Özok Gündoğan-Azat Zana Gündoğan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008.

Rozaliyev, Y. N., Türkiye'de Kapitalizmin Gelişme Özellikleri (1923-1960), Çev.: Azer Yaran, Onur Yayınları, Ankara 1978.

Silier, Oya, Türkiye'de Tarımsal Yapının Gelişimi, Boğaziçi Üniversitesi Yay., İstanbul 1981.

Tekand, Baha, Şeker Sanayisinin Dünü-Bugünü ve Yarını, Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. Neşriyatı No: 52, Mars Matbaası, Ankara 1958.

Thornburg, Max Weston, Türkiye Nasıl Yükselir, Çev.: Semih Yazıcıoğlu, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul 1949.

Toprak, Zafer, İttihat Terakki ve Devletçilik, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995, s. 84.

Veldet, Turan, 30. Yılında Türkiye Şeker Sanayii 1926-1956, Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. Neşriyatı No: 48, Doğu Ltd. Şirketi Matbaası, Ankara 1958.

Yenal, Oktay, Cumhuriyet'in İktisat Tarihi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010.

Yurtoğlu, Nadir, Demokrat Parti Dönemi Tarım Politikaları ve Siyasi, Sosyal, Ekonomik Hayata Tesirleri, (1950-1960), Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2014, s. 295.

5. MAKALELER

Akpınar, Deniz & Karadeniz, Vedat, Erzincan Şeker Fabrikasının Kuruluşu, Gelişimi ve Geleceği, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt 8, Sayı 39, Ağustos 2015, s. 241.

Avcı, Sedat, Türk Şeker Sanayinin Kuruluş ve Gelişmesinde Devletin Etkisi, İstanbul Üniversitesi Coğrafya Dergisi, Sayı:4, 1996, s. 293.

Ballı, Ergül, Birinci Dünya Savaşı Yıllarında İttihat ve Terakki'nin Şeker Politikası, Uluslararası Birinci Dünya Savaşı'nın 100. Yılı Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Cilt 2, 2017, s. 125.

Karayaman, Mehmet, Atatürk Dönemi'nde Şeker Sanayi ve İzlenen Politikalar, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı Mart 2012, Cilt XXVIII, Sayı 82, s. 62.

Karayaman, Mehmet, Osmanlı Devleti'nde Şeker Fabrikası Kurma Teşebbüsleri, Tarih İncelemeleri Dergisi, Cilt XXV, Sayı 1, Temmuz 2010, s. 300.

Mert, Merter, Kuruluş Yıllarında Şeker Sanayi ve Devletin Amaç Fonksiyonu, TESAM Akademi Dergisi, Temmuz 2018, 5(2), s. 191.

Mühlemann, Hans E., İsviçre'nin Şeker Ekonomisi, Çev.: Fethi Fetihci, Karınca, Yıl: 13, Sayı 120, Aralık 1946, s. 14.

Önder, Selahattin & OĞUR, Necmettin, Eskişehir Şeker Fabrikası, ESOGÜ Tarih Dergisi, Cilt 2, S: 2, Kasım 2019, s. 34.

Suvla, Refik Şükrü, Bugünkü Harp Karşısında Dünya'da ve Türkiye'de Şeker Meselesi, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, Yıl 1940, Cilt 2, s. 474.

Süreyya, Şevket, Şeker İstiklali ve 160.000 Ton Türk Şekeri, Kadro, Sayı 11, Ocak 1932, s. 11.

Tahsin, Sait, Şeker Fabrikalarının Büyüklükleri, Dönüm, Sayı 12, Haziran 1933, s. 25.

Tahsin, Sait, Türkiye'de Şeker Sanayii ve Ziraat, Dönüm, Sayı 7, Ocak 1933, s. 26-27.

Tahsin, Sait, Türkiye'de Şeker Sarfıyatı, Dönüm, Sayı 14, Ağustos 1933, s. 25.

Takım, Abdullah, Demokrat Parti Dönemi'nde Uygulanan Ekonomi Politikaları ve Sonuçları, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt 67, No: 2, 2012, s. 169.

Tufan, Aslan, Şeker Sanayimiz, İktisadi Yürüyüş, Yıl: 1, Sayı 9, 15 Nisan 1940, s. 1.

Türkoğlu, Abdullah, Türkiye'de Şeker Politikası, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, Yıl 1951, Cilt 12, Sayı 3-4, s. 109.

Yeğin, Şekip, Dünya'da Şeker, Ticaret Dünyası, Sene 2, Sayı 22, 31 Ağustos 1946, s. 9.

Yiğit, Ali Ata, Türkiye'nin Tarıma Dayalı Sanayi Politikası (1923-1938), Doğu Üniversitesi Dergisi, 13 (2) 2012, s. 322.

6. İNTERNET KAYNAKLARI

<http://enstitu.turkseker.gov.tr/tarihce/>

Çatışma Beyanı

Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkisi bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.